

Fra Krig og Fred

Dansk Militærhistorisk Kommissions Tidsskrift
Nummer 2015

Artikel:

Fra Fronten til Fængslet.

En kvantitativ analyse af retsopgørets domme over danskere i tysk krigstjeneste 1939-45

Forfatter:

Martin Villemos Klüwer ©

Søgeord:

Retsopgøret; Waffen SS; Hjemmetyskere; Frikorps Danmark; Værnemagten; KZ-lejre.

Resumé:

Artiklen undersøger forbindelsen mellem de domme, som de danske frivillige til de tyske væbnede styrker under 2. Verdenskrig fik, og et antal udvalgte parametre for deres tjeneste og baggrund. Formålet er at uddrage, hvilke forhold, der påvirkede dommene. Var det, som nogle historikere har vurderet, folkestemningen på domstidspunktet, der bestemte dommens hårdhed, eller var andre forhold relevante? Artiklen bygger på en kvantitativ analyse af 700 af de anslået 3.000 domme over danskere i tysk militærtjeneste.

Fra Fronten til Fængslet.

En kvantitativ analyse af retsopgørets domme over danskere i tysk krigstjeneste 1939-45

Indledning

“250,000 KØBENHAVNERE KRÆVER: FOLKETS VILJE – LANDETS LOV!”
(Land og Folk, 23. maj 1945)

Under anden verdenskrig gjorde over 6000 danskere tjeneste på tysk side. Størstedelen meldte sig til Waffen-SS, men der var danskere i samtlige tyske værnsgrene og på alle frontafsnit. Fra kystbatterier langs Norges kyster til torpedobåde i Adriaterhavet og panserenheder i Kaukasus kunne man finde danske frivillige, der aktivt kæmpede for den ny tyske verdensorden. Mange frivillige var danske nazister, men der var også folk, der meldte sig på grund af eventyrlyst, arbejdsløshed eller fordi de tilhørte det tyske mindretal og ville kæmpe for deres fædreland.

Da krigen sluttede og Danmark blev befriet, blev de frivillige imidlertid hurtigt lovløse. En stor del var allerede i Danmark – enten på orlov eller fordi de var blevet hjemsendt. Disse blev hurtigt anholdt og interneret. For dem, som var i udlandet, betød krigsafslutningen fangenskab i de allierede styrkers varetægt. Da de efter kortere eller længere tid blev løsladt, blev også de anholdt og sigtet i det retsopgør, der fulgte i årene efter krigen.

Retsopgøret sigtede i princippet efter at dømme de mere alvorlige forbrydelser, og på baggrund af denne hensigt blev der fastsat en minimumsstraf på fire års fængsel. I praksis endte det dog med, at mange blev dømt for mindre forbrydelser. Strafadmålingen var indledningsvis hård og præget af folkestemningen. “Folkets vilje – landets lov”, der oprindeligt var et kommunistisk mantra, blev i dagene efter besættelsen enslydende med kravet om et folkeligt retsopgør, der rensede grundigt ud.

Formålet med denne artikel er at belyse de afgørende faktorer for strafudmålingen i byretssagerne mod de danskere, der gjorde tysk krigstjeneste i perioden 1939-45. Blev byretsdommerne og domsmændene revet med af folkestemningen, eller blev fængselsdommene bestemt af mere rationelle faktorer? Artiklen bygger

på en kvantitativ analyse af 700 byretssager fra retsopgøret og dokumenterer, at strafudmålingerne under retssagerne mod danskere i tysk krigstjeneste var mere nuancerede end hidtil antaget.¹ Efter en kort redegørelse for retsopgørets forløb analyseres og diskuteres en række af de væsentligste forhold som påvirkede (eller kunne forventes at påvirke) strafudmålingen i de enkelte landssvigersager.

Retsopgøret i historien

Retsopgøret har været et debatteret og omstridt emne lige siden de første dage efter befrielsen. Den første videnskabelige behandling af retsopgøret kom i 1955 med bogen *Landssvigerkriminaliteten i sociologisk belysning* af sociologen Karl O. Christiansen. Baseret på en statistisk gennemgang af de dømtes sociale forhold konkluderede Christiansen til manges overraskelse, at landssvigerne ikke var dummere eller mere kriminelle end resten af befolkningen. I 1968 fulgte William E. von Eybens *Thi kendes for ret*, som primært er en oversigt over de juridiske og administrative aspekter af retsopgøret. Det historiske hovedværk om retsopgøret kom imidlertid i 1984 med Ditlev Tamms doktordisputats, *Retsopgøret efter besættelsen*. Her gennemgår Ditlev Tamm systematisk retsopgøret i forhold til samfundet. Som det første værk bygger *Retsopgøret efter besættelsen* på de oprindelige sagsarkivalier fra Justitsministeriet, som Tamm fik adgang til. Da Tamms disputats dækkede samtlige aspekter ved retsopgøret, har han i sagens natur ikke kunnet behandle samtlige sager, og han har som jurist primært arbejdet med udvalgte sager af juridisk interessant karakter. Ikke desto mindre står værket som grundstenen for al senere historieskrivning, der kommer i nærheden af retsopgøret. Det seneste større værk omhandlende retsopgøret er Henrik Skov Kristensens *Straffelejren*, der omhandler Fårhuslejrens historie. Bogen behandler i vidt omfang de internerede i lejren, herunder deres proces under selve retsopgøret, og værket giver stor indsigt i specielt det tyske mindretals forhold efter krigen.

Hvad angår de danskere, der gjorde tysk krigstjeneste, var forskningen nærmest ikke-eksisterende de første mange år efter krigen. Langt de fleste frivillige holdt lav profil og ingen seriøse forskere beskæftigede sig med emnet. Enkelte tidligere SS-soldater forsøgte at udgive deres historier. Kaptajn Erik Lærum, der fortsat var overbevist nazist, udgav *Dansk soldat i krig og fred*, og en anden officer udgav under pseudonymet A. Marini beretningen *Fra Kaukasus til Leningrad* om danskerne i SS-division Wiking, men generelt var emnet fortsat tabubelagt i besættelsesforskningen. Journalisten Erik Haaest var i 1975 den første til at skrive et større værk i tre bind om de danskere, der meldte sig til Frikorps Danmark og kæmpede på østfronten. Haaest fortalte dog ukritisk historien set fra de frivilliges side, og frikorpsfolkene blev fremstillet i et yderst positivt lys. I 1998 udgav Claus Bundgaard Christensen, Niels Bo Poulsen og Peter Scharff

1 De indsamlede data som danner grundlag for analysen er oprindeligt indsamlet i forbindelse med forfatterens historiespeciale og kan rekvireres ved kontakt til denne.

Schmidt så *Under hagekors og Dannebrog*, hvor de østfrontfrivilliges indsats for første gang blev systematisk gennemgået og analyseret. De tre forfattere fik vidtgående aktindsigt i talrige ministerielle arkiver og interviewede flere overlevende østfrontfrivillige. Bogen behandler udelukkende de danskere, der gjorde tjeneste i Waffen-SS, men udgør fortsat grundværket om dette emne. Af senere værker bør også nævnes *Fortrængt grusomhed* af historikeren Dennis Larsen. Bogen omhandler de danskere, der gjorde tjeneste i tyske koncentrationslejre under krigen. Det tyske mindretal har i de seneste år fået stigende opmærksomhed og er blevet behandlet af Steffen Werther i bl.a. *Dänische Freiwillige in der Waffen-SS* fra 2004, samt af Sabine Lorak i *Rechtsabrechnung – Retsopgør. Politische Säuberung nach dem Zweiten Weltkrieg in Nordschleswig unter besonderer Berücksichtigung der Rechtskreise Apenrade/Aabenraa, Gravenstein/Gråsten und Tondern/Tønder* fra 1998.

Fælles for de brede værker er dog, at de primært beskæftiger sig med danskere, der gjorde tjeneste i Waffen-SS og kun overfladisk belyser danskerne i øvrig tysk krigstjeneste. Desuden belyser de primært forholdene frem til 1945 og berører kun sparsomt retsopgøret. Der er kun begrænset ny forskning på feltet, og størstedelen af dækningen af retsopgøret bygger fortsat på Ditlev Tamms disputats. Formålet med artiklen er at kunne dække en del af tomrummet mellem forskningen i retsopgøret og i de danskere, der gjorde tysk krigstjeneste udenfor landets grænser.

Kildegrundlaget

Denne artikel bygger primært på en kvantitativ undersøgelse af 700 byretssager fra retsopgøret. De undersøgte sager fordeler sig ca. ligeligt mellem sager fra Waffen-SS og de øvrige værn.² Fra hver retssag har Rigsadvokaten modtaget en domsudskrift med 2-5 siders kort opsummering af sagen, tiltaltes baggrund og forklaring og endelig en domsafsigelse. Dermed indeholder domsudskrifterne de fleste væsentlige oplysninger fra retssagerne og er velegnede til at gennemgå i stort omfang, frem for at læse de komplette sagsakter fra et fåtal af sager. På grund af domsudskrifternes brede ophav og standardiserede format er disse særdeles velegnede til at indgå i en statistisk analyse.

Ved undersøgelsen er følgende parametre blevet udledt fra de enkelte domsudskrifter: Rigsadvokatens journalnummer, retskreds, byrettens sagsnummer, tidspunkt for afsagt dom, dommens længde, evt. anke (dato og ny dom), tid fra befrielsen til domsafsigelsen, tiltaltes hjemby, fødeby, fødselsdag, evt. tidligere domme, nationale tilhørsforhold, tjenestetid, erhverv, evt. medlemskab af nazistiske organisationer/partier, motivation, værnsgren, højeste grad, funktion, ind-

2 366 af de undersøgte landssvigere gjorde på et tidspunkt tjeneste i enten hæren, flyvevåbnet eller krigsmarinen mod 361, der gjorde tjeneste i Waffen-SS. 27 af de undersøgte har således gjort tjeneste i både Waffen-SS og den tyske værnemagt.

sættelsesområder, og hvorvidt tiltalte har gjort tjeneste i Danmark og/eller forsøgt udmeldt/deserteret. De enkelte parametre er derefter blevet sammenholdt med strafudmålingen, og det er blevet undersøgt, hvorvidt der er en statistisk signifikant sammenhæng.³ Tallene i sig selv siger dog kun noget om korrelationen mellem parametrene og intet direkte om kausaliteten. Analysen er derfor suppleret med udtalelser fra samtiden eller den etablerede forskning for at forklare de påviste sammenhænge.

De fleste oplysninger om landssvigernes motivation, tjenesteforløb o.l. bygger udelukkende på de tiltaltes egne udsagn. Disse har selvsagt haft udpræget interesse i at stille sig selv i det bedst mulige lys, og deres udsagn har tvivlsom sandhedsværdi. De opgivne tal om f.eks. den store andel af danskere, der blot gjorde forsyningstjeneste, må derfor være genstand for særlig kritik. Ikke desto mindre har disse oplysninger ofte været det eneste grundlag for strafudmålingen ved byretterne. Da formålet med denne artikel er at belyse rettens anvendelse af de tiltaltes beretninger og ikke vurdere selve udsagnenes sandhedsværdi, kan domsudskrifternes indhold derfor anvendes som levn. De indsamlede data og den samlede analyse har selvsagt et enormt omfang, og denne artikel medtager derfor kun resultaterne fra nogle udvalgte parametre.

Baggrunden for retsopgøret

“Vi skal nu føre Frihedsbevægelsens program ud i livet.

For det første: Afstraffelse af alle de skyldige, udrensning af dem, der svigtede. Og dette gælder først og fremmest dem, man har sat på de høje poster i vort samfund. De kan være forvisset om, at den ikke tager med fløjlshandsker på Quislingerne. [Dødsstraf,] ja, den skal nok komme!”⁴

(Frode Jakobsen, 22. maj 1945)

Allerede under besættelsen blev de første kim til et retsopgør efter krigen lagt. Frihedsrådet udarbejdede et udkast til rammerne for et retsopgør, som skulle straffe alle, der på den ene eller anden måde havde gået tyskernes ærinde under besættelsen. Disse rammer blev første gang offentliggjort i pjecen *“Naar Danmark atter er frit”* fra november 1943. Her behandles flere problematikker omkring et retsopgør, når Danmark engang ville blive befriet. Først og fremmest fremhæves det, at der skal ske et opgør med kollaboratorerne, og at dette opgør skal ske ad rettens vej.⁵ Det blev fra starten prioriteret, at man hurtigst muligt skulle genop-

3 Den bagvedliggende analyse er gennemført med statistikprogrammet BEWISStat 2.4.2., hvor sammenhængen mellem to parametre er bestemt ud fra et konfidensinterval med 95% sandsynlighed. Se også Bent Willum Hansen: *Introduktion til teoretisk statistik og nogle af dens anvendelser*. 3. udgave, 2010 og Robert Darcy og Richard C. Rohrs, *A guide to quantitative history*, (1995).

4 Land og Folk, 22-5-1945, p. 1.

5 Tamm, Ditlev: *Retsopgøret efter besættelsen*. 3. udgave, (1997), pp. 70-71.

rette normale tilstande, og at et velfungerende retsvæsen var kritisk for at opnå disse. Dette måtte også gælde kollaboratørerne. Der blev dog fra Frihedsrådets side lagt op til, at der skulle oprettes særdomstole til selve retsopgøret, hvor folkevalgte lægdommere skulle dømme forræderne. Man mente ikke, at opgaven kunne varetages neutralt af de tjenestemænd, der havde virket ved domstolene under den tyske besættelse. Frihedsrådet nedsatte et juridisk udvalg, der skulle omsætte intentionerne fra *“Naar Danmark atter er frit”* til egentlige juridiske paragraffer. Udvalget, der primært bestod af jurister, der var i eksil i Sverige, udarbejdede dels et udkast til et straffelovstillæg og dels et udkast til en lov om særdomstole, der kunne varetage sagerne efter befrielsen.⁶ Ligeledes blev der fra politiske kredse udarbejdet et embedsmandsudvalg, som skulle udarbejde et forslag til et straffelovstillæg. Fra denne side var der større forbehold til udførelsen af et kommende retsopgør. Man ønskede hurtigst muligt at vende tilbage til normale tilstande, og var dermed modstander af f.eks. oprettelsen af særdomstole. Ligeledes var man modstander af de hårde minimumsstraffe, som Frihedsrådets udvalg lagde op til.⁷ Endelig var der uenighed om, hvor langt loven skulle række tilbage. De to udvalg mødtes i flere omgange, men man blev dog enige om et udkast, som lå klar et par dage før befrielsen.

4. maj 1945 overgav de tyske tropper sig, og Danmark blev befriet. Dagene efter bød på festligheder over hele landet for det meste af befolkningen. For kollaboratørerne betød det dog starten på en menneskejagt, hvor bevæbnede modstandsfolk gik fra dør til dør, og anholdte formodede landssvigere og værnemagere efter på forhånd udfyldte lister. Modstandsbevægelsens centralkartotek indeholdt ved befrielsen 40.000 navne på personer, der skulle interneres. Pladsmangel i fængslerne, den varierende professionalisme hos modstandsfolkene og det enorme antal formodede kollaboratører betød, at interneringen mange steder fik en kaotisk karakter. Der var flere eksempler på verbale og fysiske overfald og drab på formodede kollaboratører, og frygten for udbredt selvjustits overfor forræderne blev efterhånden udbredt.⁸ Man fik derfor travlt med dels at få de anholdte hurtigst muligt anbragt i interneringslejre, men også med at få gennemført straffelovstillægget i en fart. Allerede den 6. maj manede man i aviserne til besindighed blandt befolkningen. I *Nationaltidendes* leder skrev man:

“Den kamp, det danske folk har ført gennem fem år var ikke blot en kamp for genvindelse af Danmarks frihed. Det var også en kamp for at lov og orden skulle vende tilbage [...]. Men en ting må stå enhver dansker usvigeligt klart: At fra det øjeblik, vi fik friheden tilbage, har vi fået en ordentlig retshåndhævelse igen, hvilket atter betyder, at lovløshed og selvtægt ikke blot er bandlyst, men er en forbrydelse [...].

6 Ibid., pp. 75-76.

7 Ibid., pp. 91-93.

8 Kristensen, Henrik Skov, *Straffelejren. Fårhus, landssvigerne og retsopgøret*. København, 2011, pp. 17; Tamm, pp. 161-165.

Vi kender den vej, vi efter Frihedsrådets og vor retsbevidstheds bud har at gå: At indgive anmeldelse på rette sted, at hjælpe dem, hvis opgave det er at fange forbryderne, og så overlade resten til domstolene.”⁹

Man gjorde det således klart for befolkningen, at man ville undgå den selvjustits, der havde præget andre europæiske lande, navnlig Frankrig efteråret forinden.¹⁰ Store folkemængder, som f.eks. den store demonstration i Fælledparken, hvor talerne tiljublet talte om ‘grundig udrensning’ lagde yderligere pres på de nye autoriteter i landet. Det kom heldigvis ikke til udbredt selvjustits og lokale folketribunaler i Danmark, og der kom hurtigt relativt ordnede forhold i interneeringen. Man ventede nu kun på en lovmæssig ændring fra den nyindsatte befrielsesregering.

Den nye befrielsesregering trådte i kraft allerede dagen efter befrielsen, og kom til at bestå af en lige fordeling mellem de traditionelle politikere og medlemmer af Frihedsrådet. Regeringen bestod af vidt forskellige personligheder, men takket være forarbejdet mellem de to juridiske udvalg kom behandlingen af straffelovsforslaget til at forløbe utroligt hurtigt og relativt gnidningsfrit. Den 23. maj blev forslaget til straffelovstillægget forelagt partierne, med fremsættelse i Folketinget den 25. maj. Allerede dagen efter foregik første behandling, og det stod klart, at ønsket var en lynbehandling af lovtillægget. Det stod også klart, at der skulle lovgives med tilbagevirkende kraft, og at loven skulle ramme alle, der havde hjulpet tyskerne på den ene eller den anden måde. Derimod blev eksempelvis dødsstraf og tabet af borgerlige rettigheder debatteret.¹¹ Oprettelsen af særdomstole blev ikke vedtaget, men den endelige straffelov blev med få ændringer vedtaget den 31. maj og underskrevet af kongen dagen efter. De danskere, der havde gjort tysk krigstjeneste, blev indbefattet af straffelovstillæggets §10 stk. 1:

“Den, der har hvervet eller ladet sig hverve til tysk krigstjeneste, straffes med fængsel. Hvor særlige hensyn gør sig gældende, kan der finde strafnedsættelse sted og under ganske særlige omstændigheder kan tiltale undlades.”¹²

§3 i samme tillæg fastsatte, at der skulle straffes med fængsel i minimum 4 år, og at der ikke kunne gives betingede domme. Endvidere fastslog §6, at de dømte endvidere skulle straffes med ‘tab af almen tillid’ i mellem 5 år og op til livstid. Dette betød bl.a., at de dømte mistede retten til at besidde offentlige embeder, bestyrelsesposter o.l., valgretten samt retten til pension og øvrige offentlige ydelser.¹³

9 Nationaltidende, 6-5-1945, p. 1.

10 Laqueur, Walther, Europe since Hitler. The rebirth of Europe, (1982), p. 38.

11 Berlingske Tidende, 23-5-1945, p. 1.

12 Lov nr. 259 af 1-6-1945, §10; Tamm, p. 757.

13 Ibid., p. 129.

Der var fra starten lagt op til en hård kurs mod de danske landssvigere, og folkestemningen betød, at man i retsopgørets første måneder lagde en hård linje over for de første tiltalte.

Tidspunktet for domsafsigelsen

Et af de mest udbredte billeder af retsopgørets strafudmåling omhandler den oprevne folkestemning, der i tiden umiddelbart efter befrielsen krævede hårde straffe til alle. Der skulle ske en udrensning til 'tops såvel som til bunds'. Der er dermed tegnet et billede af domstole, som lagde hårdt ud og straffede landssvigerne med de fire års fængsel, som var minimumsstraffen. Ditlev Tamm fremhæver, at selv uden den formelle minimumsstraf havde "stemningen i 1945 under alle omstændigheder sat almindelige forestillinger om forholdet mellem brøde og straf ud af funktion".¹⁴

Den første dom efter straffelovstillæggets §10 blev afsagt den 12. juli 1945, da en dansker, der i 1942 havde meldt sig til Luftwaffe, blev idømt fire års fængsel. Dommen kom til at lægge standarden for sommeren 1945, hvor den lovmæssige minimumsstraf på fire år blev håndhævet i selv de mindst alvorlige tilfælde. Allerede den 20. juli udløste en byretsdommer dog et ramaskrig i befolkningen, da hun frikendte tre østfrontsfrivillige under henvisning til, at de havde ladet sig hverve før 29. august 1943 efter lovlig anvisning fra dansk myndighed, hvilket kunne give tiltalefrafald ifølge lovgivningen.¹⁵ Kritikken væltede hurtigt ind fra alle sider. F.eks. kunne man i den kommunistiske avis Land og Folk læse følgende:

*"I dag at frikende landsforrædere, under henvisning til, at de har handlet i fuld overensstemmelse med den eftergivenesspolitik, som led så ynkeligt et skibbrud, er den groveste udfordring af folkets retsbevidsthed og vil ikke kunne undgå at få de alvorligste konsekvenser med hensyn til bevarelsen af ro i landet."*¹⁶

Også i de borgerlige kredse udløste dommen utilfredshed. Højesteretsadvokat Henning Hasle, udtalte til Nationaltidende at:

*"Det må have stået enhver klart, at den erklæring, der er afgivet af den danske regering, og de annoncer, der var tvangsindlagt i bladene vedrørende Frikorpset og Waffen-SS, er blevet til under tvang. Der kan ikke herske tvivl om, at alle har været på det rene med dette forhold [...]"*¹⁷

14 Ibid., p. 722.

15 Der blev med denne sag henvist til en udtalelse fra regeringen fra 8. juli 1941, hvor nuværende og hjemsendt militært personel fik regeringens tilladelse til at træde ind i Frikorps Danmark. Dette blev af mange frivillige tolket som en officiel tilladelse til at deltage i krigen. Denne og lignende udtalelser behandles nærmere i et senere afsnit.

16 Land og Folk, 21-7-1945.

17 Nationaltidende, 21-7-1945.

Dermed blev der taget fat på et spørgsmål, som skulle blive centralt for mange af sagerne omhandlende de frivillige i Waffen-SS: Havde den danske regering udsendt en egentlig tilladelse i 1941, og var denne tilladelse i så fald udsendt under pres? De pågældende tre sager blev omgående anket til landsretten, der ikke var i tvivl. De tiltalte blev alle dømt skyldige. I løbet af august måned blev den hårde kurs således stadfæstet ved landsretten.

Den offentlige debat begyndte dog at udvikle sig i løbet af efteråret og vinteren. Det havde fra starten været hensigten, at straffelovstillægget først og fremmest skulle ramme de større lovovertrædere. Disses sager tog dog tid at forberede og gennemføre, og det var derfor i vidt omfang de mindre forbrydere, der blev dømt først, og som blev ramt af de indledende hårde straffe.¹⁸ Dette afstedkom i slutningen af 1945 en stadig større debat blandt landets jurister. Overretssagfører Frants Dragsted rettede i aviser en stærk kritik af straffelovstillægget, og i *Ugeskrift for Retsvæsen* blev tillægget genstand for markant debat. Her forsvarede Dragsted især de frivillige, der havde meldt sig til krigen i den tro, at de havde regeringens accept.¹⁹ Også Karl O. Christiansen kritiserede de hårde domsafsigelser, der efter hans mening blot risikerede at gøre ellers velfungerende borgere kriminelle²⁰. Der var dog fortsat markante tilhængere for den hårde linje. Sagførerfuldmægtig Kjeld Lundgren, forsvarede straffelovstillægget i *Ugeskrift for Retsvæsen*. Han konkluderer bl.a.:

“I modsætning til overretssagfører Dragsted falder det mig vanskeligt at se noget uretfærdigt i den behandling, som overgår de officerer. Som nævnt ovenfor kunne de menige frikorpsfolk i almindelighed ikke være i tvivl om befolkningens syn på deres indtræden i tysk krigstjeneste. For hærens officerer gjaldt dette undtagelsesfrit.”²¹

Denne debat spredte sig snart til politiske kredse, hvor indledningsvis Venstre bragte problematikken op i Landstinget. Der blev rettet kritik af justitsminister Busch Jensen, da Venstre ikke mente, at han havde administreret loven efter hensigten – nemlig at den primært skulle ramme de alvorlige forbrydere, og at de små kriminelle skulle slippe hurtigt.²² Dette synspunkt afspejlede et stadigt større politisk ønske om hurtigst muligt at vende tilbage til normale tilstande.

Efterkrigstidens Danmark stod over for store udfordringer, og man havde ikke behov for at sende flere arbejdsduelige danskere i fængsel end højst nødvendigt. Ligeledes forudså man et reelt pladsproblem i fængslerne, hvis selv de mindste landssvigersager gav 4 års fængsel uden prøveløsladelse.

18 Claus Bundgård Christensen m.fl., Danmark besat. Krig og hverdag 1940-45. 3. udgave. (2009), p. 750.

19 Frants Dragsted: “Straffelovstillæggets §10”, *Ugeskrift for retsvæsen*. Afd. B, 1945, 149-156.

20 Tamm, p. 246.

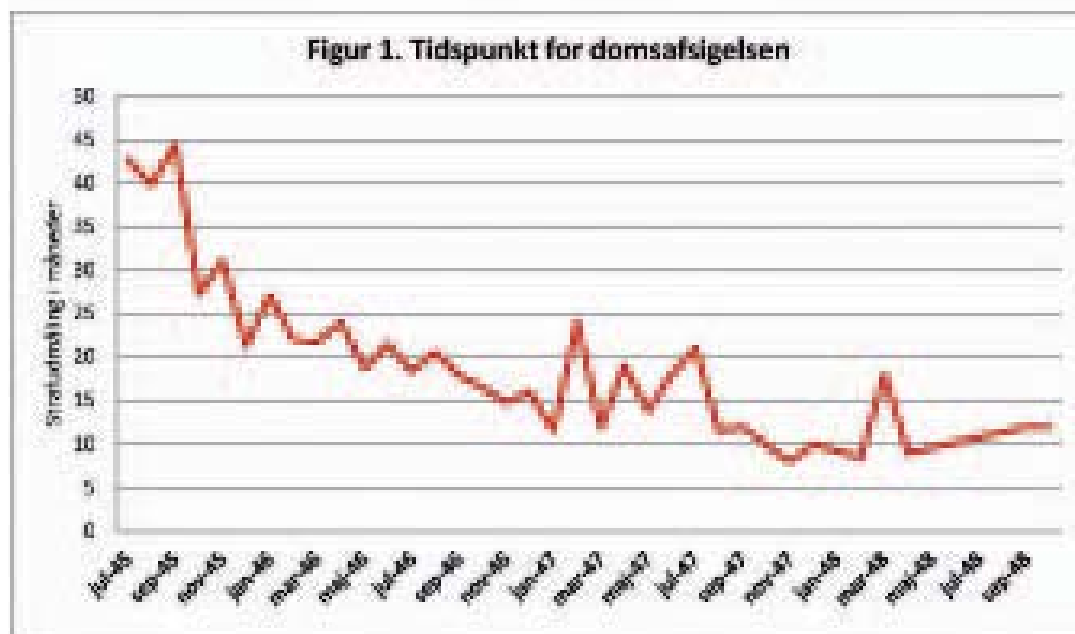
21 Kjeld Lundgren, “Straffelovstillæggets §10”, *Ugeskrift for retsvæsen*. Afd. B, 1945, pp. 186-187.

22 Tamm, p. 249.

Med valget af en venstre-regering i november 1945 opstod der nu et reelt grundlag for at tage straffelovstillægget op til ny debat. Der blev samme måned nedsat et udvalg, der skulle undersøge mulighederne for en revision af tillægget. Da der allerede var afsagt flere tusind domme, var det begrænset, hvor langt udvalget kunne gå, men i januar 1946 blev de første overvejelser fremlagt. Blandt de undersøgte punkter var bl.a. lavere minimumsstraffe, kortere frakendelser af almen tillid og mulighed for prøveløsladelse.²³ Blandt politikerne var der dog ikke længere den samme handlekraft som i befrielsens første dage, og flere betænkninger resulterede i, at der først kom en endelig revision af straffelovstillægget den 29. juni 1946. Venstremanden Svenning Rytter opsummerede sin version af problemet:

“Loven er blevet ført ud i livet på illoyal måde, men der er begået fejl fra Rigsdagen, og domstolene kunne ikke stå for modstandsbevægelsens pres.”²⁴

Rytter havde håbet, at det ville blive straffrit at have meldt sig til krigstjeneste før 29. august 1943, men så vidt gik det ikke. Minimumsstraffen blev dog nedsat til et år under formildende omstændigheder, og tabet af almen tillid blev nedsat til fem år i de fleste tilfælde.²⁵

Figur 1. Den gennemsnitlige strafudmåling i forhold til måneden for domsafsigelsen.

²³ Ibid., p. 258.

²⁴ Jyllandsposten, den 29-6-1946, p. 2.

²⁵ Tamm, p. 772.

Dermed tegner der sig i den samtidige debat et billede af et retsopgør, der næsten uden undtagelse straffede landssvigerne hårdt – fire års fængsel og livsvarig frakendelse af almen tillid – fra de første domme og frem til revisionen af straffelovstillægget over et år senere. De 700 domme, der danner grundlag for artiklen, tegner dog et billede af en noget hurtigere reel lempelse af dommene. Figur 1. Den gennemsnitlige strafudmåling i forhold til måneden for domsafsigelsen. Figur 1 viser den gennemsnitlige strafudmåling for de frivillige i tysk krigstjeneste, der blev dømt i perioden juli 1945 til oktober 1948. De første par måneder holdes den hårde linje. De 23 domme, der blev afsagt i juli, lød i gennemsnit på 42,8 måneder, og niveauet holdes frem til september, hvor gennemsnittet ligger på 44,4 måneder. Allerede her falder strafniveauet dog væsentligt, og i oktober blev landssvigerne i gennemsnit idømt 27,3 måneders fængsel. Herefter udligner kurven sig, men forbliver dog i det store hele svagt faldende i resten af forløbet.²⁶

Som det fremgår, var man fra domstolenes side allerede i fuld gang med at idømme milde straffe, længe før straffelovstillægget blev revideret. Dette skyldtes formentligt flere faktorer. For det første var presset på dommerne absolut størst de første par måneder efter befrielsen. Med undtagelse af enkelte kommunistiske politikere og tidligere modstandsfolk faldt opmærksomheden dog hurtigt i takt med, at dagligdagen blev genoptaget. De første domme dannede uden tvivl præcedens for resten af landet, men i takt med, at debatten tog til blandt jurister, har mange dommere formentligt stillet spørgsmålstegn ved den hårde linje. Efter sommeren 1945 har milde domme ikke længere haft pressens opmærksomhed, og i de enkelte byretter antog man et strafniveau, der lå mere på linje med normale forbrydelser.

Det skal bemærkes, at de hårde straffe ikke kan forklares med, at det var specielt alvorlige sager, der kom først for retten. Tværtimod lagde man generelt ud med mindre sager, herunder menige frivillige, vagtpersonel o.l. Fordelingen mellem medlemmer af Waffen-SS og værnemagten er omtrent lige under hele forløbet, og heller ikke her findes nogen afvigelser. Det samme gør sig gældende for medlemmer af det tyske mindretal, hvilket der redegøres for i et senere afsnit.

Sammenfattet startede retsopgøret hårdt ud, hvad angik dommene over de danskere, der meldte sig til tysk krigstjeneste. I starten fulgte byretsdommerne i det store hele straffelovstillæggets §3 omhandlende en minimumsstraf på fire år. I takt med at folkestemningen blev roligere, faldt strafudmålingerne dog hurtigt. Allerede under den indledende debat i de juridiske kredse ses et markant fald i den gennemsnitlige strafudmåling, og da straffelovstillægget blev lempet med revideringen i 1946, var det reelle strafniveau allerede faldet og stabiliseret på et

26 Antallet af sager pr. måned følger en såkaldt Poisson-fordeling hvor der bliver afsagt et moderat antal domme i de første par måneder. Dernæst stiger dommernes antal markant i efteråret/vinteren 1945-46 og ebber herefter ud. Fra november 1946 er antallet af afsagte domme så lavt, at den statistiske usikkerhed stiger. Dette forklarer de forholdsvis store udsving, som et par enkeltstående domme bidrager til fra 1947 og frem.

lavt niveau. Det reviderede straffelovstillæg var dermed blot en formalisering af de reelle tilstande.

Danskere i de tyske værnsgrene

I 1939 og 1940 var det kun ganske få danskere, der havde meldt sig til tysk krigstjeneste. De, der meldte sig, bestod primært af 'folketyskerne' – det tyske mindretal fra Sønderjylland. En del tysksindede danskere meldte sig for at tjene fædrelandet og endte i de forskellige værn. Da Danmark blev besat, iværksatte også DNSAP en symbolsk hvervekampagne blandt sine medlemmer. I besættelsens første måneder ønskede man dog at holde størstedelen af de danske våbenføre nazister hjemme, så de kunne deltage i en eventuel nazistisk magtovertagelse i Danmark.²⁷ Efterhånden stod det klart, at et nazistisk kup ikke ville blive en realitet, og hvervningsaktiviteten blev øget en smule. De fleste danskere, der meldte sig i 1940, endte i SS-Standarte Nordland (senere Regiment Nordland), som overvejende kom til at bestå af frivillige fra de nordiske lande. Dette ændrede sig dog om morgenen den 22. juni 1941, da tyske kampvogne rullede over grænsen mellem det tysk- og sovjetiskbesatte Polen. Nu var verdenskommunismen pludselig en officiel fjende, og hvervningen blev intensiveret – også udenfor partiet. Hvervningen blev aldrig den succes, som DNSAP og partiføreren, Frits Clausen, havde håbet. Det er efter krigen blevet anslået at omkring 12.000 danskere meldte sig til Waffen-SS. Af disse blev godt 6000 vurderet egnet og optaget. Endvidere anslås det, at 620 danskere gjorde tjeneste i de tre værn under den tyske værnemagt hæren, flyvevåbnet og krigsmarinen.²⁸

Den tyske hær

Selvom den tyske hær på sit højeste bestod af hundredvis af divisioner med millioner af tyske soldater, var det ganske få danskere, der gjorde tjeneste i den regulære hær. Pr. 1. marts 1948 var 48 danskere fra den tyske hær blevet dømt i retsopgøret.²⁹ De fleste danske frivillige kom fra det tyske mindretal, og i modsætning til de frivillige i Waffen-SS blev de anvendt overalt i den tyske hær. Der var således danskere ved både Middelhavet og på øst- og vestfronten. De fleste gjorde tjeneste ved infanterienheder, men der var også danskere, der tjente som pionersoldater, ved artilleriet eller kampvognsenheder. Efter krigen blev de frivillige i den tyske hær gennemsnitligt idømt 22,4 måneders fængsel for deres krigstjeneste.

27 Claus Bundgård Christensen, Niels Bo Poulsen og Peter Scharff: *Under hagekors og Dannebrog. Danskere i Waffen-SS 1940-45*. 4. udgave, Lindhardt og Ringhof, 2010, pp. 46-47.

28 Michael Clemmesen: "1940-1945. Danmark og danskere i 2. verdenskrig", *Danmarks krigshistorie. 1814-2008*. (red.) Ole L. Frantzen og Knud J. V. Jespersen. Gads Forlag, 2008, p. 253.

29 Karl O. Christiansen, *Landssvigerkriminaliteten i sociologisk belysning*, (1955), p. 52.

Luftwaffe

Det anslås, at 316 danskere meldte sig til det tyske flyvevåben, Luftwaffe. Heraf 90 til de tyske luftværnsenheder, Flak-enhederne.³⁰ De øvrige kom i stor grad til at gøre tjeneste som servicepersonel på flyvepladserne, men et antal blev faldskærmsjægere og et fåtal piloter. Dette på trods af, at der fra 1938 formelt set var indført krav om tysk rigsborgerskab for at gøre tjeneste i Luftwaffe.³¹ Figur 2. Fordelingen af danskere i Luftwaffe efter oplyst funktion. Figur 2 viser, hvilke funktioner de danske frivillige fra denne undersøgelse kom til at udfylde i Luftwaffe. De fleste ansøgere til Luftwaffe drømte om at blive piloter. Dette blev dog først muligt et stykke inde i krigen, da kravene blev slækket. Selvom langt de fleste frivillige således kom til at gøre tjeneste på landjorden, opnåede et antal alligevel at blive faldskærmsjægere eller piloter. Et eksempel er en dansker, der meldte sig og blev radiotelegrafist/agterskytte på en JU87 styrtbombemaskine. Han gjorde tjeneste på Balkan og østfronten, indtil han i 1944 blev skudt ned i Ukraine. Han slap uskadt fra hændelsen, blev efterfølgende pilotuddannet og fløj selv over østfronten indtil marts 1945. Hans enhed havde herefter ikke mere brændstof til rådighed, og han og resten af piloterne blev fritstillet.³² En anden soldat blev faldskærmsjæger i starten af krigen og nåede i løbet af krigen at deltage på de fleste frontafsnit. Han deltog således i invasionen af Kreta, under kampene i Nordafrika, på østfronten og under det tyske tilbagetog gennem Italien i 1943-44. I sommeren 1944 forskød hans enhed til Normandiet, hvor han i sensommeren deserterede under kampene i Bretagne.³³

I takt med at Luftwaffe mistede størstedelen af sine fly, opstod et stigende overskud af mandskab fra Luftwaffes administrative og logistiske enheder. Hermann Göring dannede derefter lette infanteridivisioner, de såkaldte feltdivisioner, af det

Funktion	Antal
Piloter	7
Faldskærmsjægere	10
Telegrafister	8
Servicepersonel (kokke, mekanikere o.l.)	25
Vagter ved flyvepladser	3
Infanterister ved feltdivisioner o.l.	15
Sanitetspersonel	4
Luft fotograf	1
Administrativt personel	2
Flak-personel	15
Ikke oplyst	9
I alt	98

Figur 2. Fordelingen af danskere i Luftwaffe efter oplyst funktion.

30 Ibid., pp. 52-53.

31 Herman Adler og Rolf Küdens: Deutscher Luftwaffenkalender 1941. Bamberg, 1941, pp. 169.

32 Rigsadvokaten, pakke 17, P9406.

33 Rigsadvokaten, pakke 17, P19852.

overskydende mandskab, som også i stigende grad fik dansk deltagelse. En dansker beretter f.eks. om at have kæmpet i 17. Luftwaffe Feltdivision i kampene omkring Caen i Normandiet i 1944.³⁴ De danske frivillige i Luftwaffe var således at finde i stort set hele Europa under krigen. De, der vendte hjem, blev i gennemsnit idømt 21,6 måneders fængsel under retsopgøret efter krigen.

Krigsmarinen

Det anslås, at cirka 200 danskere kom til at gøre tjeneste i den tyske flåde. De fleste danske marinesoldater meldte sig relativt sent i krigen.³⁵ Langt de fleste landssvigere ved marinen gjorde tjeneste som matroser på de mindre krigsskibe – specielt minestrygere og motortorpedobåde i Østersøen, den Engelske Kanal og i Middelhavet. Et par stykker gjorde tjeneste på krydseren *Prinz Eugen*, og en enkelt har opgivet at vedkommende gjorde tjeneste på en tysk ubåd.³⁶ Et antal gjorde dog også tjeneste ved kystartilleriet eller som vagter på flådebaserne. De frivillige i marinen blev under retsopgøret i gennemsnit idømt 19,6 måneders fængsel.

Waffen-SS

Af de danskere, der gjorde tysk krigstjeneste under krigen, endte størstedelen i Waffen-SS. Da Værnemagten fortsat var en rent national enhed, var Waffen-SS bygget op omkring en ideologi og udgjorde en nazistisk hær frem for en rent tysk. Godt 12.000 danskere meldte sig til Waffen-SS, og det anslås, at ca. halvdelen kom ind i organisationen. De fleste danskere var i starten at finde i 5. SS-Panserdivision Wiking og Frikorps Danmark og senere i 11. SS-Pansergrenaderdivision Nordland.

SS-Panserdivision Wiking var den første enhed i Waffen-SS, der ikke udelukkende bestod af tyske statsborgere. Den blev dannet som en fælles division for danskere og nordmænd, som blev samlet i regiment Nordland, og hollændere og belgiere, der blev samlet i regiment Westland. Denne division var med til de større tyske offensiver i krigen igennem og markerede sig især under operation Barbarossa, hvor den var en del af den sydlige spydspids, der skulle erobre de sovjetiske oliefelter i Kaukasus.³⁷ Efter Frikorps Danmarks nedlæggelse blev regiment Nordland en selvstændig division, men der var fortsat en del danskere i Wikings øvrige afdelinger til krigens slutning.

Frikorps Danmark blev oprettet næsten øjeblikkeligt efter invasionen af Sovjetunionen i juni 1941. Frikorpset blev i begyndelsen udelukkende betegnet som et rent dansk bidrag til krigen, der skulle hjælpe i kampen mod bolsjevismen. Den danske regering udstedte formelt en accept af frikorpset, og efter et par uger

34 Rigsadvokaten, pakke 19, P14105.

35 Christiansen (1955), p. 52.

36 Rigsadvokaten, pakke 17, P19856.

37 Christensen (2010), pp. 92-98.

blev det tilladt for dansk militært personel at træde udenfor nummer for at indtræde i frikorpset. Man var dermed sikret en stilling i hæren, når man engang vendte hjem igen. Flere regeringsudtalelser fulgte i de kommende måneder og blev af mange frivillige set som en opfordring til at deltage i krigen. Et eksempel er følgende udtalelse fra regeringen fra foråret 1942:

“Frivillig deltagelse i krige, hvori den danske stat ikke tager del, er tilladt efter dansk ret og tradition såvel som efter folkeretten; således var det under den sidste verdenskrig, og således er det også under den nuværende [...]. Det er altid respekt værd, at en mand viser sig rede til at sætte livet ind for sin overbevisning. At chikanere ham eller hans pårørende af denne grund er ikke værdigt og ikke stemmende med god dansk tankegang.”³⁸

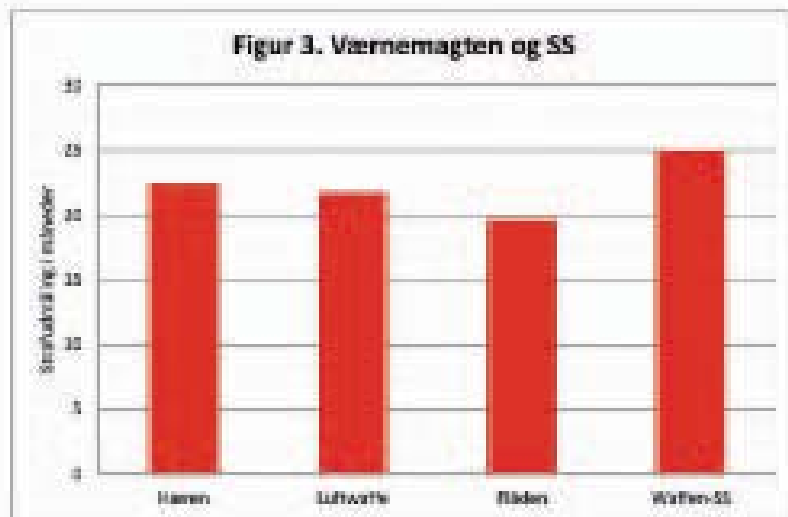
Som det bliver antydnet mellem linjerne, var det dog langt fra den almene danske befolkning, der delte dette synspunkt, og frikorpsfolkene og deres familier fik det i høj grad at føle allerede under krigen. At frikorpset var en rent dansk enhed, der skulle kæmpe selvstændigt, viste sig at være en vildledning. Korpset fik et stort antal tyske officerer og instruktører, og de frivillige fik udleveret SS-uniformer og skulle aflægge ed til Hitler. Trods udbredte protester fra danskerne kom Frikorpset dog til østfronten og kom flere gange i kamp. Mest kendt er kampene ved Demjansk, hvor frikorpset hjalp med at undsætte en række tyske enheder, der var indesluttet.³⁹ En ændret tysk politik betød dog, at de enkelte frikorps fra 1943 blev nedlagt, og personellet blev nu officielt overført til egentlige SS-enheder. For frikorpsfolkene betød dette overførsel til Regiment Nordland, der nu blev en selvstændig division.

SS-Division Nordland, hvor de fleste danskere nu gjorde tjeneste, blev i efteråret 1943 indsat i Kroatien til partisanbekæmpelse. Partisankrigen blev udkæmpet med stor grusomhed fra begge sider, og det er fra denne tid, at vi i nutiden har den væsentligste dokumentation for krigsforbrydelser begået af danske SS-frivillige. Efter Kroatien blev Nordland flyttet til Narva-fronten i nord, hvor den kæmpede udvigende kamp langs Østersøen gennem resten af krigen. Resterne af divisionen endte sine dage i Berlins gader, hvor de sidste frivillige blev taget som krigsfanger af sovjetiske tropper i maj 1945.

Efter krigen blev SS betegnet som en kriminel organisation, ikke mindst på grund af det nazistiske tilhørsforhold og gennemførelsen af Holocaust. Også de danske SS-frivillige kom til at mærke dette. Retsopgørets gennemsnitlige straf for tjeneste i Waffen-SS lå på 25 måneders fængsel. Figur 3 viser de gennemsnitlige strafudmålinger for de tre værnsgrene under værnemagten og for Waffen-SS. Som det fremgår, blev de frivillige i SS idømt hårdere straffe end de øvrige værnsg-

38 Ugeskrift for retsvæsen 1945, pp. 152-153.

39 Christensen (2010), pp. 166-175.

Figur 3. Den gennemsnitlige strafudmåling i forhold til de tiltaltes værnsgrene.

grene.⁴⁰ Det stod dog også klart for de frivillige allerede inden retsopgøret, at det ikke gavtede sagen at have været i SS. F.eks. blev en Luftwaffe-frivillig under retsopgøret afhørt angående medlemskab af Waffen-SS, hvilket han benægtede på det kraftigste.⁴¹ I modsætning til mange tjenstlige forhold var hvervning til Waffen-SS dog en af de få omstændigheder, som var lette at dokumentere under retsopgøret. Ved de fleste sager var der masser af vidner, og hvervekontorenes dokumenter var ikke gået tabt i krigens sidste dage. Hvervning til Waffen-SS kunne dermed anføres som skærpende omstændigheder, og sådan blev det.

Motivation

Siden 1933 og den tyske krigsmaskines genoprustning, var de væbnede styrker blevet mangedoblet i størrelse. Værnepligt var den primære mekanisme til at opfylde de stadig stigende mandskabskrav. Med krigens udbrud og den gradvise eskalation fulgte markante og stadigt stigende tabstal. For eksempelvis det danske mindretal i Sydslesvig betød dette også stigende tvungen krigsdeltagelse, og efterhånden blev et stadig stigende udsnit af befolkningen indkaldt til enten direkte krigstjeneste eller arbejde i rustningsindustrien.⁴² For danske statsborgere i det besatte Danmark forblev krigstjeneste dog en frivillig sag gennem hele krigen. Det var derimod mange andre faktorer, der fik over 12.000 danskere til at melde sig til krigstjenesten.

Generelt er de frivillige ofte klassificeret som værende motiveret af ideologiske eller patriotiske holdninger, eller som værende drevet af eventyrlyst. Gennem-

40 Et 95% konfidensinterval mellem Waffen-SS og gennemsnittet af samtlige øvrige domme beregnes til 1,6 til 6,0 og der er dermed en statistisk signifikant forskel på de to målinger.

41 Rigsadvokaten, pakke 17, P16616.

42 Martin Bo Nørregård, Danske sydslesvigere i tysk krigstjeneste 1939-1945, (2009), pp. 22-25.

Figur 4. Fordeling af frivillige efter motivation

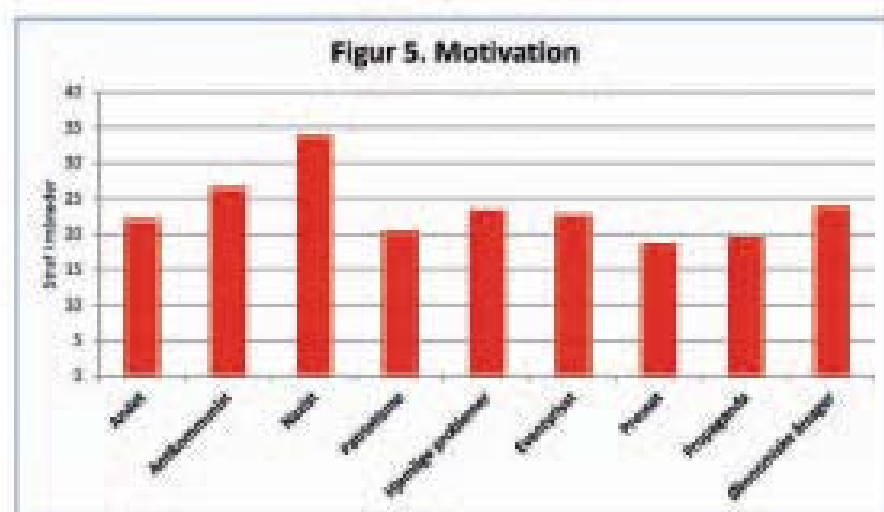
Motivation	Fordeling
Propaganda	11%
Antikommunist	9%
Næst	4%
Patriot	10%
Økonomiske årsager	9%
Presset/trunget	14%
Eventyrlyst	9%
Hjemlige problemer	13%
Andet	2%
Ikke oplyst	15%

Figur 4. Den procentvise fordeling af frivillige efter oplyst motivation.

gangen af domsudskrifterne danner imidlertid et mere nuanceret billede af de frivilliges motivation.

Figur 4 viser den procentvise fordeling af frivillige ud fra den oplyste motivation. Det bør bemærkes, at selvom de frivilliges hvervning ofte var bestemt af mange faktorer, har de som oftest oplyst en enkelt afgørende årsag til hvervningen. På figur 5 ses den gennemsnitlige strafudmåling set i forhold til de oplyste årsager til hvervningen.

En af de væsentligste faktorer for mange frivillige var den ideologiske kamp mellem nazismen og kommunismen. For en stor del af de frivillige var kommunismen en stor fare for verdensfreden, ikke mindst efter den finske vinterkrig i 1939-40, hvor Sovjetunionen havde angrebet Finland, og hvor en del danskere havde meldt sig frivilligt for at forsvare broderfolket. Da Finland senere gik ind i krigen på tysk side, meldte en del frivillige sig derfor til krigstjeneste under forudsætning af, at de ville blive sendt til det finske frontafsnit. For de flestes ved-

Figur 5. Den gennemsnitlige strafudmåling i forhold til oplyst motivation.

kommende var nazismen og antikommunismen to sider af samme sag. De fleste overbeviste nazister var i sagens natur lige så overbeviste antikommunister. Da de efter krigen blev adspurgte om årsagen til deres indmeldelse i Waffen-SS, prioriterede flertallet dog deres had til bolsjevismen frem for støtte til nazismen. Dette skulle vise sig at være et klogt valg. De erklærede nazister blev gennemsnitligt idømt 33,4 måneders fængsel imod 26,5 for antikommunisterne. Der kan dog ikke påvises en egentlig statistisk signifikant forskel, da antallet af nazister blandt de undersøgte er for lavt. Et fåtal af de frivillige fastholdt efter krigen, at de fortsat var nazister. Disse blev dog konsekvent straffet hårdt. F.eks. fik en SS-frivillig fire års fængsel til trods for, at han kun havde gjort krigstjeneste i et år.⁴³

En anden væsentlig hvervningsårsag var almindelig patriotisme eller pligtfølelse overfor fædrelandet. Ved disse sager ser vi væsentligt lavere straffe – gennemsnitligt 20,2 måneders fængsel. Dette kan dog forklares ved, at det generelt var det tyske mindretal, der meldte sig af patriotiske årsager, og at tysksindethed de facto var en formildende omstændighed (se afsnittet om det tyske mindretal). Af de undersøgte sager var det blot fem danskere mod 68 mindretalstyskere, der angav pligtfølelse over for fædrelandet som motivation. For danskernes vedkommende var der som regel tale om, at man følte det i Danmarks interesse at gøre en aktiv indsats mod kommunismen, og at man gerne ville sætte Danmark i et gunstigt lys, når Tyskland vandt krigen.⁴⁴

Den tyske propaganda gjorde også sit til at påvirke de danske frivillige. Blandt mindretallet var mange vokset op med nazistisk påvirkning gennem foreninger og ikke mindst skolesystemet. Blandt den øvrige befolkning var der først og fremmest tale om hvervekampagner i byerne, som blev iværksat i samarbejde mellem DNSAP og Waffen-SS. Hvervningen var indledningsvis primært rettet mod de danske nazister, men blev efterhånden udvidet til at omfatte generelle hvervearrangementer. Ved de åbne hvervekampagner blev der især fokuseret på kampen mod kommunismen frem for den nazistiske ideologi.⁴⁵ Generelt set fremstår propagandaen ikke som formildende omstændighed. Undtagelsen er visse sager, hvor tiltalte har haft en ung alder eller på anden måde været særlig udsat for politisk propaganda. I en domsudskrift hedder det f.eks. at:

“I betragtning af, at arrestanten har ladet sig hverve til tysk krigstjeneste inden han var fyldt 18 år og i betragtning af, at han har ladet sig hverve i Tyskland under påvirkning af tysk propaganda, findes den forskyldte straf [...] passende at kunne fastsættes til 10 måneder.”⁴⁶

43 Rigsadvokaten, pakke 12-13, P653.

44 Rigsadvokaten, Pakke 12-13, P534, P11390, P14482 og P19509 og pakke 19, P9753.

45 Christensen (2010), pp. 42-48.

46 Rigsadvokaten, Pakke 19, P15032.

Mange frivillige fremstiller også en mere direkte side af den nazistiske propaganda. Mange har dermed oplyst til retten, at de er blevet mere eller mindre tvunget ind i krigstjenesten. Mange beretter om at være blevet decideret shanghaget ved at have skrevet under på indmeldelsespapirer i fuldskab på diverse værtshuse. Andre opgiver, at de under tysklandsarbejde er blevet tvunget til at vælge mellem militærtjeneste eller indsættelse i KZ-lejre. En anden historie blandt tysklandsarbejderne handler om, at de på et tidspunkt har underskrevet nogle papirer på arbejdet, som de ikke forstod, men som en tolk havde sagt var arbejdsrelaterede formaliteter. Disse papirer viste sig senere at være hvervepapirer. I ganske få tilfælde har de anklagede sagt, at de var bange for repressalier mod familien i Danmark, hvis de ikke meldte sig. Specielt for tysklandsarbejdernes vedkommende har det været svært at modbevise sådanne påstande, og man kan derfor forestille sig, at det er blevet en hyppigt anvendt forklaring i retten. Ikke desto mindre er der ikke dokumentation for systematisk tvangsudskrivning af denne art, og dommene efter krigen tyder heller ikke på, at forklaringerne har haft betydelig indvirkning på strafudmålingen. Gennemsnitsstraffen lød på 18,6 måneders fængsel til dem, der blev presset, mod 19,5 måneder for dem, der blev påvirket af propaganda. En stor del af de frivillige opgav forskellige former for hjemlige eller sociale problemer som årsag for deres hvervning. Her var der ofte tale om mænd, der lige var blevet skilt, eller som havde mistet nær familie. Enkelte meldte sig for at begå selvmord (dette ses især i slutningen af krigen, da tyskernes forestående nederlag stod klart for de fleste), men de fleste ville blot væk fra den daglige tilværelse. Her ses også flere eksempler på frivillige, der har været anbragt på børnehjem, har alkoholmisbrug eller på anden måde har haft et behov for at komme væk fra problemerne. Et typisk eksempel er nedenstående sag omhandlende en frivillig, der meldte sig til den tyske flåde i slutningen af 1944:

“Ved straffens fastsættelse er der bl.a. taget hensyn til, at tiltalte, da han lod sig hverve, kun var 17 år, at han er opdraget under forkvaklede forhold, at han har handlet under depression og uden nærmere overvejelser, bl.a. som følge af, at han var bleven vist bort fra hjemmet.”⁴⁷

Andre frivillige meldte sig for egen vindings skyld. I et par tilfælde var der tale om frivillige, der ville uddanne sig i Tyskland og så militærtjeneste som et springbræt til dette. En frivillig, der ville være læge, meldte sig derfor som lægeaspirant i den tyske værnemagt. Årsagen til hvervningen blev efter krigen anset for en formildende omstændighed.⁴⁸ Andre meldte sig af rent økonomiske årsager. Dette gjorde sig især gældende, efterhånden som arbejdsløsheden i Danmark steg under krigen. Der er generelt ikke tegn på, at retten tog hensyn til danskere, der lod sig hverve på grund af arbejdsløsheden, men det ses dog i enkelte sager

47 Rigsadvokaten, Pakke 19, P15475.

48 Rigsadvokaten, Pakke 19, P6198.

som f.eks. ved en frivillig, der i maj 1941 meldte sig til Waffen-SS. Retten vurderede, at han kun havde gjort dette på grund af arbejdsløshed, og idømte ham 12 måneders fængsel på dette grundlag.⁴⁹ I gennemsnit fik de, der lod sig hverve af økonomiske årsager, dog 23,9 måneders fængsel. For et antal danskere handlede krigen dog mindre om penge og ideologier. 9 % af de undersøgte tilfælde meldte sig primært af eventyrlyst. Dette omfattede ofte et ønske om at komme ud og opleve verden, men f.eks. ved Luftwaffe ses mange frivillige, der drømte om at blive piloter. For mange frivillige har krigstjeneste på romantisk vis virket som en oplagt mulighed for at se verden. Især i takt med at krigen udviklede sig til eksotiske slagmarker som Kaukasus og Nordafrika, kan krigstjeneste på mange unge danskere have haft en tiltrækkende virkning. I enkelte tilfælde har denne motivation også haft en lempende effekt ved strafudmålingen. Retten skrev bl.a. direkte, at det var en formildende omstændighed, at en ung dansker, der i 1940 meldte sig til den tyske flåde, til dels gjorde det af eventyrlyst.⁵⁰ Overordnet set har eventyrlysten dog ikke haft indvirkning på domsafsigelserne.

Et fåtal af danskere meldte sig af markant andre årsager. En enkelt af de undersøgte var medlem af det nazistiske parti Dansk Folkeparti, der lå i åben strid med DNSAP. Den tiltalte havde angiveligt meldt sig til tysk krigstjeneste på opfordring af Dansk Folkepartis leder, Wilfred Petersen, for at infiltrere DNSAP.⁵¹ Ligeledes meldte nogle danskere sig angiveligt for at kunne forkorte krigen. Andre opgav at være modstandsfolk, der meldte sig i et forsøg på senere at kunne stikke af til enten Sverige eller England.⁵² Et mere alternativt eksempel var en tandlæge, der havde særlig interesse for kæbefrakturer, og som mente, at han kunne få bedre lejlighed til at studere og behandle disse, hvis han meldte sig til krigstjeneste. Han meldte sig til Waffen-SS i april 1941 og gjorde tjeneste ved et militærhospital på østfronten indtil krigens afslutning. Han blev ved retsopgøret idømt to års fængsel, som senere blev ændret til 18 måneder ved Vestre Landsret.⁵³

Samlet set har de danske landssvigere opgivet vidt forskellige årsager til at melde sig til krigstjeneste. Med få undtagelser er der dog ikke nogen direkte sammenhæng mellem årsagen til de frivilliges hvervning og den endelige domsafsigelse under retsopgøret. Der er en tendens til at de, der meldte sig af nazistiske årsager, fik strengere straffe, men disse var som regel også aktive medlemmer af DNSAP og havde alle meldt sig til Waffen-SS. De, der opgav at have meldt sig af pligtfølelse overfor fædrelandet, tilhørte næsten udelukkende det tyske mindretal, hvilket forklarer, at de ligger en smule under gennemsnittet. Derudover er der enkeltstående tilfælde, hvor retten har vurderet motivationen til at være formildende omstændigheder. Da der ofte har været flere medvirkende årsager

49 Rigsadvokaten, Pakke 12-13, P12262.

50 Rigsadvokaten, Pakke 19, P13534.

51 Rigsadvokaten, Pakke 19, P18579.

52 Rigsadvokaten, Pakke 19, P15518.

53 Rigsadvokaten, Pakke 12-13, P14201.

til hvervningen, er billedet dog sjældent sort-hvidt, og motivationen har ingen statistisk signifikant indflydelse på domsafsigelserne.

Tjenestens beskaffenhed

Når de frivillige havde gennemgået den militære uddannelse, blev de ofte videreuddannet i specifikke funktioner, så de kunne indgå i en større sammenhæng ved eller bag fronten. Det normale billede for befolkningen hjemme i Danmark var ofte af infanteristen, der med gevær og bajonet kæmpede mod fjenden i forreste linje. Virkeligheden var dog mere kompleks, da en stor del af enhederne var beskæftiget med administration, logistik og andre støttefunktioner. Groft set kan man dele funktionerne op i tre hovedgrupper. Først har vi kampenhederne. Her finder vi de soldater, der blev indsat i direkte kamphandlinger ved fronten. Geværskytter, spejdere og kampvognsbesætninger hører til denne kategori. Kampstøtteenhederne indbefatter enheder, som direkte understøtter kampenhedernes opgaveløsning, men som ikke selv er i forreste linje. Disse indbefatter bl.a. artilleri- og pionerenheder. Endelig var store dele af det tyske militær ikke beskæftiget med kamp på nogen måde. Et enormt administrativt og logistisk apparat stod bag krigsførelsen, og en del danskere var ligeledes placeret i sådanne enheder. Disse omfattede almindelige skrivebordsfolk, men også musik- og tolketjeneste samt mere særprægede funktioner blev udført af danskere. Der var således en frivillig, der som uddannet tjener fortsatte i denne funktion på tyske officersklubber i Tyskland og Østrig.⁵⁴ En anden var frisør, og fik tilladelse til at fortsætte sit hvern efter indtræden i SS.⁵⁵ På grund af det tyske militærs totale kollaps har det kun i meget ringe omfang været muligt af fastslå den enkelte frivilliges krigsmæssige funktion under retsopgøret. Man har hovedsagelig kun haft de anklagedes egne forklaringer at forholde sig til, og en hyppig forklaring er da også, at den frivillige ganske vist har modtaget våbentræning, men at vedkommende derefter kun har gjort tjeneste bag fronten – enten ubevæbnet eller kun bevæbnet med bajonet.

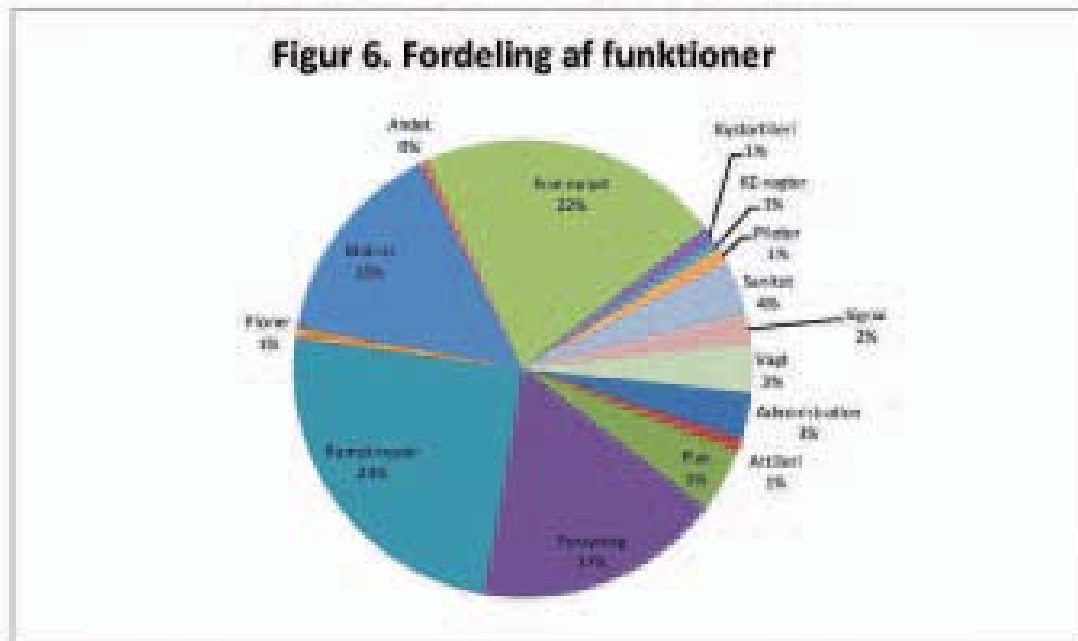
Figur 6 viser, hvor vidt forskellige funktioner de frivillige opgiver at have udført. Blandt de soldater, der vedkendte sig at have gjort egentlig kamptjeneste, har de ofte beskrevet, at de ikke har affyret deres våben, eller i det mindste ikke ramt noget. Dette ses især blandt luftværnssoldaterne i Vesteuropa og på de tyske skibe, da de vestallierede flyvevåben og især Royal Air Force nød særlig popularitet i Danmark.

På figur 7 ses den gennemsnitlige strafudmåling for landssvigere i henholdsvis kamp-, kampstøtte- og støttefunktioner. Som det fremgår, har de overordnede funktionsgrupper ikke haft større indflydelse på strafudmålingen.⁵⁶ En række

54 Rigsadvokaten, pakke 12-13, P21263.

55 Rigsadvokaten, pakke 12-13, P14397.

56 Et 95% konfidensinterval beregnes her til -5,8 til 1,2, mellem kamp og kampstøtte og -4,4 til 0,7 mellem kamp og støtte. Der er dermed ingen signifikant forskel.

Figur 6. Fordelingen af danskere efter oplyst funktion.

retssager peger dog på, at tjeneste bag fronten i visse tilfælde blev betragtet som en formildende omstændighed. En dansk frivillig havde arbejdet som tolk i Berlin og var først i krigens sidste dage blevet sendt til fronten (som i øvrigt lå bogstaveligt talt lige rundt om hjørnet på daværende tidspunkt). I domsudskriften står følgende:

“Under hensyn til det om tiltaltes forhold oplyste, og at den af ham udøvede egentlige fronttjeneste havde en så kort varighed af 6 dage findes straffen under formildende omstændigheder passende at kunne bestemmes til fængsel i 1 år og 6 måneder.”⁵⁷

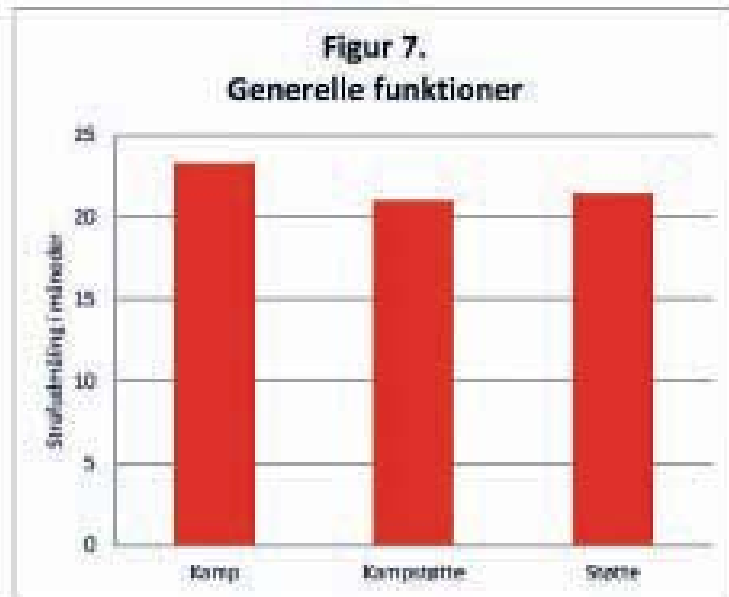
I en lignende sag fremgår det, at *“den omstændighed, at tiltalte efter sin forklaring kun har udført arbejdstjeneste, bortset fra 14 dages kamptjeneste, findes at burde regnes som formildende”*.⁵⁸ Bortset fra at den korte kamptjeneste ses som formildende, er det værd at bemærke, at retten kun har tiltaltes forklaring at hæfte sig ved. Denne manglende dokumentation er typisk for langt de fleste domme. Den hyppigste forklaring var dog, at de tiltalte var let bevæbnede og kun deltog i forsyningstjeneste. I en sag fra Als forklarede den tiltalte sig:

“Udover at han ganske undtagelsesvis har afløst vagtposter på østfronten, har han hele tiden fungeret som chauffør under tjenesten i Waffen SS. Han var bevæbnet med pistol. Han kørte tropper, levnedsmidler og ammunition ved fronten.”⁵⁹

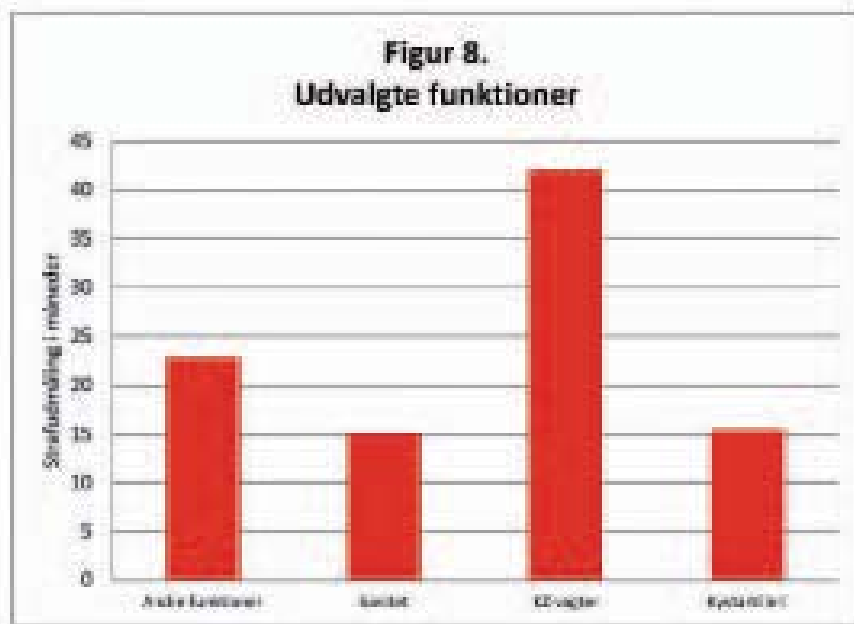
57 Rigsadvokaten, pakke 17, P18106.

58 Rigsadvokaten, Pakke 17, P13061.

59 Rigsadvokaten, Pakke 12-13, P13832.

Figur 7. Den gennemsnitlige strafudmåling i forhold til overordnet funktion.

Figur 8. Den gennemsnitlige strafudmåling i forhold til udvalgte funktioner.

Denne forklaring er typisk for de frivillige og suppleres ofte med at de også har kørt sårede væk fra fronten. Netop arbejde med de sårede var noget, der kunne påvirke dommerne, og i modsætning til chaufføren ovenfor fik sanitetsenheder betydeligt mindre straffe end gennemsnittet.

Figur 8 viser gennemsnitsstraffen for de tre funktioner, der adskiller sig markant fra gennemsnittet. Sanitetsenheder og frivillige ved kystartilleriet modtog signifikant lavere straffe med henholdsvis 15 og 15,3 måneder imod et samlet

gennemsnit på 22,8 måneder.⁶⁰ Det fremhæves ikke i nogen af sagerne, hvorfor kystartilleritjeneste skulle udgøre en så markant formildende faktor, men formentlig har det haft en vis indflydelse, at de danske kystartillerister primært gjorde tjeneste i Norge og Nordvesttyskland og aldrig var i nærheden af egentlig fronttjeneste. For sanitetspersonellet var der dog tale om en officielt formildende omstændighed. Som mange tilfælde fastslog retten, at der næppe kunne tales om egentlig krigstjeneste. I et eksempel blev en SS-frivillig i november 1945 idømt 12 måneders fængsel trods fire års krigstjeneste. Retten skrev:

*“Ved straffens fastsættelse er der taget hensyn til [...] at hans tjeneste udelukkende bestod i sanitetstjeneste uden forudgående våbenuddannelse.”*⁶¹

I en anden sag fra juli 1945 blev en anden frivillig ved Waffen-SS dømt med følgende udtalelse:

*“For tiltalte[s] vedkommende vil straffen under hensyn til hans unge alder og beskaffenheden af hans tjeneste være at fastsætte til fængsel i 1 år.”*⁶²

Den tiltalte havde virket som sanitetssoldat gennem hele sin tjeneste. Hans bror, der blev dømt ved samme retssag og havde lignende tjenesteforløb, blev idømt fire års fængsel. Han var telegrafist.

Ligeledes slap en tandlæge fra Emmerslev med 12 måneders fængsel på grund af “den særlige art tjeneste”, han havde udført. Han havde meldt sig til Luftwaffe, da han hurtigere kunne opnå autorisation gennem krigstjeneste.⁶³

Den tredje gruppe frivillige, der adskiller sig i målingerne var de, der gjorde tjeneste i de tyske koncentrationslejre. De danske KZ-vagter var i efterkrigstiden et næsten ukendt begreb. Nyere forskning, specielt historikeren Dennis Larsens, har dog vist, at ganske mange danske frivillige gjorde tjeneste ved de berygtede tyske koncentrationslejre. I *Under hagekors og Dannebrog* anslås det, at ca. 100 danskere i kortere eller længere tid gjorde tjeneste ved KZ-lejrene, men dette tal er kun bygget på dem, der indrømmede det under retsopgøret.⁶⁴ Larsen anslår, at tallet i virkeligheden er betydeligt højere, men i sagens natur umuligt at dokumentere.⁶⁵ De domsudskrifter, der er gennemgået til denne artikel, viser fem tilfælde, hvor frivillige har oplyst at have været vagter ved koncentrationslejre.

De tyske koncentrationslejre blev i udgangspunktet bemanded af tyske SS-soldater fra de såkaldte ‘*Totenkopfverbände*’. Der blev dog i løbet af krigen foretaget

60 Da antallet af sager omhandlende sanitets- og kystartilleripersonel er for lavt, kan der dog ikke påvises en statistisk signifikans.

61 Rigsadvokaten, Pakke 12-13, P12262.

62 Rigsadvokaten, pakke 12-13, P144.

63 Rigsadvokaten, pakke 17, P8366.

64 Christensen (2010), p. 250.

65 Dennis Larsen, Fortrængt grusomhed. Danske SS-vagter 1941-45, (2010), pp. 210.

udskiftning af vagtpersonalet i vidt omfang. Indledningsvis forsøgte Himmler at begrænse mandskabet til tyske statsborgere. Det blev således indskærpet i november 1941, at medlemmer af reserveenheder til de tyske legioner (herunder Frikorps Danmark) ikke måtte indgå i rotationen af KZ-vagtpersonale.⁶⁶ Ikke desto mindre oplevede et stigende antal danskere at indgå i vagtrotationen. Det var en oplagt 'skånetjeneste' for såret personel, der havde overstået behandling, men som endnu ikke var klar til at genoptage fronttjeneste. Ved at indsætte sårede og ældre soldater som KZ-vagter kunne man således frigive de yngre soldater til kamptjeneste. Også et stort antal danske mindretalstyskere kom til de nordtyske koncentrationslejre som f.eks. Neuengamme eller dennes udelejre, ofte med vagttjeneste af mere permanent karakter.⁶⁷ Der var dog stor forskel på de frivilliges ophold ved koncentrationslejrene. Nogle var rene lejrvagter og gjorde tjeneste ved disse gennem flere år. Andre var kun indsat som vagter i kort tid. Ved krigens afslutning var det alment kendt, at koncentrationslejrene havde været gerningssted for frygtelige forbrydelser under krigen. Danske KZ-fanger var begyndt at blive hjemsendt med de hvide busser og kunne berette om forholdene i adskillige af disse lejre. Det var dog først under Nürnberg-processerne, at det fulde omfang af Holocaust blev kendt. At der i den første efterkrigstid kunne herske forskellige billeder af KZ-systemets karakter, fremgår af en retssag fra slutningen af 1945 i Sønderborg. Her havde en mindretalstysker gennem tre år forrettet tjeneste i koncentrationslejren Neuengamme. Han blev idømt 18 måneders fængsel og retten vurderede, at det var en formildende omstændighed, at han ikke havde "forrettet egentlig fronttjeneste". Anklagemyndigheden ankede dog øjeblikkeligt dommen, og straffen blev senere skærpet til 30 måneder ved landsretten.⁶⁸ Generelt blev KZ-vagter dog idømt strengere straffe end de gennemsnitlige frivillige. I en tilsvarende sag fra Haderslev udtalte retten i foråret 1946 følgende om en mindretalstysker:

*"Efter endt uddannelse blev tiltalte knyttet til vagtbataljonen for fangerne i koncentrationslejren [Neuengamme]. [...]. Tiltalte gjorde tjeneste som vagtmænd ved brigaden og skulle som sådan bevogte de fanger, der udførte arbejdet. Denne stilling havde tiltalte i 2 år [...]. Tiltalte vil aldrig have mishandlet nogen fange."*⁶⁹

I denne sag blev den tiltalte idømt 36 måneders fængsel, hvilket var mere repræsentativt for KZ-vagterne. Det er i øvrigt værd at bemærke, at de ovennævnte mindretalstyskere begge var midaldrende og født syd for grænsen (fra henholdsvis Stuttgart i Tyskland og Galicien i det daværende Østrig-Ungarn), hvilket muligvis har været medvirkende til, at de blev udvalgt til koncentrationslejtjeneste.

66 Christensen (2009), p. 249.

67 Larsen, p. 214.

68 Rigsadvokaten, pakke 12-13, P13541.

69 Rigsadvokaten, pakke 12-13, P13986.

I de undersøgte sager er KZ-vagterne i gennemsnit blevet idømt 42 måneders fængsel, hvilket er påviseligt højere end de øvrige (se figur 8).⁷⁰ Dette er til trods for, at det ofte var svært at finde håndgribelige beviser for egentlige overgreb mod fanger i lejrene. Mange KZ-vagter blev overflyttet til fronttjeneste i krigens sidste og desperate dage, og de fleste dokumenter, der kunne anvendes som beviser, blev tilintetgjort af nazisterne inden krigens afslutning.⁷¹ Der har heller ikke været tvivl blandt de frivillige om, at det var klogest at benægte enhver sammenhæng med koncentrationslejrsystemet. Et eksempel er en retssag fra Assens, der omhandlede en typisk SS-frivillig:

“Under sin chaufførtjeneste var han iført uniform og bevæbnet med en pistol. Han har aldrig deltaget i bevogtning af fanger eller virket i koncentrationslejre.”⁷²

Der var ikke nogen indicier for, at den pågældende person havde gjort tjeneste ved KZ-systemet, men han har alligevel følt et behov for at distancere sig fra dette. Han var i øvrigt selv i tysk fængsel ved kapituleringen. Efter eget udsagn for at have kaldt SS en ‘*morderbande*’.

For de danske frivillige kom vagttjeneste ved koncentrationslejre således til at udgøre en skærpende omstændighed i sig selv. Der var dog i samtiden ingen håndfaste beviser for egentlige forbrydelser begået i lejrene, og med enkelte undtagelser undersøgte man ikke dette nærmere under det danske retsopgør. Den enkelte frivilliges funktion var dog kun en enkelt faktor, der formede de frivilliges individuelle krigsforløb. En anden var de lande og frontafsnit, som danskerne blev sendt til.

Indsættelsesområder

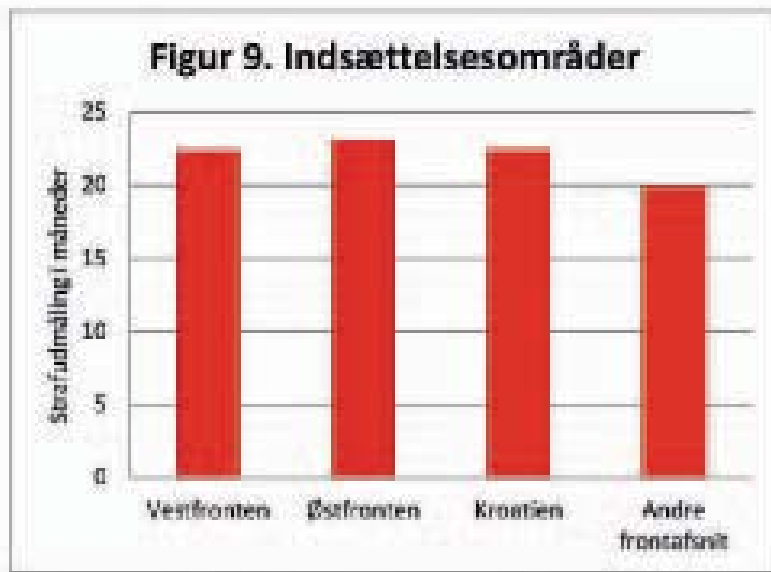
Som tidligere nævnt blev danske soldater i krigens løb indsat på vidt forskellige fronter. Næsten alle gennemgik en grundlæggende militæruddannelse i Tyskland eller Østrig og blev derefter sendt til de respektive frontafsnit. De fleste danskere blev indsat på østfronten, men der var dansk tilstedeværelse på stort set alle kamppladser. Desuden gjorde en stor del af landssvigerne på et tidspunkt tjeneste i Danmark. I 15% af de undersøgte sager har frivillige i kortere eller længere tid arbejdet i Danmark. For norges vedkommende var der tale om arbejde ved luftværnsartilleriet eller som vagter ved militære installationer. Andre fik senere arbejde ved Schalburgkorpset.⁷³

70 Det konkrete antal sager er for lavt til at beregne et nøjagtigt konfidensinterval, men billedet stemmer overens med den øvrige forskning (se Larsen, p. 215).

71 Larsen, p. 218.

72 Rigsadvokaten, pakke 11, P16906.

73 Christensen (2009), pp. 549-551.

Figur 9. Den gennemsnitlige strafudmåling i forhold til oplyste indsættelsesområder.

Figur 9 viser de gennemsnitlige domslængder set i forhold til de frontafsnit, hvor danskerne har deltaget. Vestfronten er defineret ved kampene i Frankrig, Holland, Belgien og det vestlige Tyskland fra juni 1944 og frem til kapitulationen. Østfronten dækker alle kampe mod Sovjetunionen fra 1941-45. Kroatien henviser specifikt til den brutale partisanekrig, hvor Nordland var indsat i sidste halvdel af 1943. Under de andre frontafsnit finder vi kampene omkring Middelhavet og tjeneste i eksempelvis Norge. Som det fremgår af tabellen, er der ikke nogen større forskelle på domsafsigelserne. De andre frontafsnit ligger en smule under gennemsnittet, hvilket kan forklares ved, at det ofte var Luftwaffe-personel og frivillige ved kystartilleriet, der gjorde tjeneste her, og at disses domme generelt var lavere. Statistisk set er der dog ingen signifikant forskel på indsættelsesområderne i udlandet.⁷⁴

Karakteren af den danske krigsdeltagelse varierede ellers i stor grad alt efter de områder, hvor danskerne blev indsat. Krigen på østfronten blev fra starten betragtet som en unik type krig mellem ideologierne, og begge siders propagandavirksomhed lagde op til en brutal krig, hvor der ikke blev lagt fingre imellem. Vi ved i dag, at der fra begge sider blev begået krigsforbrydelser og overgreb mod civilbefolkningen i stor stil, og nyere forskning viser, at også danske soldater deltog i disse. Især ved Division Nordlands indsættelse i Kroatien i efteråret 1943 er der adskillige eksempler på, at danskere har henrettet civile, der blev mistænkt for at støtte partisanerne.⁷⁵ Under retsopgøret var man ikke klar over omfanget af krigsforbrydelser, men man var dog klar over, at krigen på østfronten på mange områder var en barsk affære. En frivillig forklarede til retten, hvordan danskerne

⁷⁴ Et 95% konfidensinterval beregnes her til -3,1 til 4,4 og der er dermed ingen statistisk signifikant forskel.

⁷⁵ Christensen (2009), pp. 204-205.

under tilbagetrækningen fra Narva i 1944 var blevet udnyttet af de tyske enheder som skjold for tilbagetrækningen:

“Efter uddannelse kæmpede han i Kroatien og senere ved Leningrad, hvor regimentet blev skånseløst brugt til dækning af rene tyske enheders retræte.”⁷⁶

Det er værd at bemærke, hvordan den anklagedes egen beskrivelse af forløbet ukritisk er blevet gentaget i den endelig domsudskrift. Den anklagedes tjeneste i Kroatien nævnes ikke nærmere, og sagen er dermed typisk for de generelle domsudskrifter. Der er dog samtidige kilder, der skildrer partisanbekæmpelsen. Henrik Skov Kristensen henviser til en specifik sag fra Fårhuslejren, hvor en fange praler af sin deltagelse i afbrænding af landsbyer.⁷⁷ Ved enkelte sager har de frivillige ligeledes selv forklaret, at de deltog i partisanbekæmpelse, men retten har ikke undersøgt disse forhold nærmere.⁷⁸ I ganske få tilfælde har den anklagede specifikt angivet, at vedkommende aldrig selv har set eller deltaget i krigsforbrydelser.⁷⁹ Den generelle mangel på sådanne udtalelser viser dog, at det ikke har været et fokusområde under retssagerne. Selv hvis der havde været fokus på sådanne faktorer, har det næppe været muligt for de lokale domstole at undersøge det nærmere. Indikationer på krigsforbrydelser beroede udelukkende på de frivilliges vidneforklaringer, og bevisbyrden ville have været umulig at løfte.

Tjeneste i Danmark

Hvor man i retten ikke tillagde indsættelsesområder i udlandet nogen betydning, var det modsatte dog tilfældet, når det kom til Danmark. Tjeneste indenfor landets grænser var det nærmeste, man kom danske soldaters indsættelse mod deres eget folk, og der har under retssagerne været udpræget fokus både på de danske frivilliges tjeneste i Danmark samt deres opførsel under orlov i landet.

Figur 10 viser tydeligt forskellen på de afsagte domme. Danskere, der i kortere eller længere perioder gjorde tjeneste indenfor landets grænser, blev gennemsnitligt idømt 32 måneders fængsel imod 21,9 måneders fængsel for de øvrige.⁸⁰ I mange sager bliver der afsat betydelige ressourcer til afdækning af den tiltaltes nøjagtige tjenesteforløb i Danmark, og ofte har det haft en specifikt skærpende effekt på domsafsigelsen. Et eksempel er en sag, hvor en dansker gjorde tjeneste i to år ved et luftværnsartilleribatteri i Danmark. Fra domsudskriften lyder følgende:

76 Rigsadvokaten, pakke 12-13, P9352.

77 Kristensen, pp. 264-265.

78 Rigsadvokaten, pakke 19, P9406 og pakke 12-13, P13306.

79 Rigsadvokaten, pakke 12-13, P2026.

80 Et 95% konfidensinterval beregnes her til 6,5 til 13,7 og der er dermed en statistisk signifikant forskel.

Figur 10.
Tjenesteforløb i Danmark

Figur 10. Den gennemsnitlige strafudmåling for tjeneste henholdsvis i og udenfor Danmark.

“[...] da der ikke under sagen skønnes oplyst sådanne særlige hensyn, der kan begrunde en strafnedsættelse, vil den forskyldte straf herefter – navnlig under hensyn til, at tiltalte har udført den pågældende tjeneste her i landet – være at fastsætte til fængsel i fem år [...]”⁸¹

Fem års fængsel var en ualmindelig hård straf for en frivillig, der hverken havde været uden for landets grænser, været politisk engageret eller været involveret i optøjer i Danmark. Sagen er dog typisk for mange af de frivillige, der gjorde tjeneste herhjemme. Ligeledes fortsatte en del tidligere soldater i Schalburgkorpset efter nedlæggelsen af Frikorps Danmark. Andre blev overført til Schalburgkorpset efter eget ønske om tjeneste tættere på familien eller som følge af krigsskader, der forhindrede egentlig fronttjeneste. Schalburgtagene og den øvrige terrorvirksomhed, der kom til at tegne efterkrigstidens billede af Schalburgkorpset, har dog haft en altafgørende indflydelse på de danskere, der kom til at gøre tjeneste ved dette organ.

Ligeledes blev de tiltaltes opførsel under orlov i Danmark tillagt stor betydning under retsopgøret. Der er adskillige eksempler på, at landssvigerne har truet sig til rationeringsmærker eller været involveret i sammenstød med civilbefolkningen. Ved en sag mod en SS-frivillig oplyser retten at:

“[Det må] regnes for skærpende, at arrestanten under orlov i Haslev har forsøgt at tiltvinge sig udlevering af rationeringsmærker under trussel om at ville anvende våbenmagt.”⁸²

81 Rigsadvokaten, pakke 17, P5841.

82 Rigsadvokaten, pakke 12-13, P12480.

I en anden sag tiltaltes en dansker dels for at have meldt sig til Frikorps Danmark, dels for under en orlov i Danmark at have truet en person i sporgvognen med en pistol, som han affyrede op i luften. Ved domsafsigelsen blev det erklæret at:

*“Således som sagen foreligger oplyst for retten kan det ikke anses for godtgjort, at tiltalte ved den omhandlende lejlighed har truet nogen med sin pistol eller på anden måde. [...] tiltalte vil være at frifinde for så vidt angår dette forhold, men således, at den af ham ved den heromhandlede lejlighed udviste optræden bør tages i betragtning som en skærpende omstændighed ved fastsættelsen af straffen for hans medlemskab af Frikorps Danmark.”*⁸³

Han blev således frikendt for truslerne, men forholdet indgik alligevel som en skærpende omstændighed for den tiltaltes krigstjeneste. Det mest markante eksempel er Frikorps Danmarks efterårsorlov i 1942, hvor Frikorpset var hjemvendt fra intense kampe ved Demjansk på østfronten. Ved paraden gennem København kom det til flere sammenstød mellem frikorpsfolk og lokalbefolkningen, og resten af orloven blev præget af slagsmål, skænderier og skudepisoder.⁸⁴ Ved retsopgøret gjorde mange tidligere frikorpsfolk, der havde deltaget i orloven, nøje opmærksom på, at de havde holdt sig langt væk fra optøjerne og ikke medvirket til nogen episoder. Dette har i nogen grad haft indvirkning på domsafsigelserne. Ved en dom over en frikorpsmand tages der hensyn til, at han *“under orlov i Danmark har færdedes civil og ikke er grebet i at have optrådt provokerende overfor befolkningen”*.⁸⁵ I en anden sag oplyses det, at der *“intet foreligger oplyst om, at tiltalte har optrådt provokerende overfor den danske befolkning.”*⁸⁶

Selvom landssvigerne ikke kom i egentlige sammenstød med den danske civilbefolkning, kunne deres blotte tilstedeværelse sende forkerte signaler. Der er derfor i flere retssager tegn på, at retten har lagt vægt på de tiltaltes fremtræden under orlov i Danmark. Uniformering og specielt eventuel bevæbning har fået stor opmærksomhed under retssagerne. Ved en episode fremgår det af domsudskriften at:

*“Arrestanten har været i uniform. Arrestantens forældre har som vidner forklaret, at han en enkelt gang har været hjemme i uniform og med dolk, hvilket arrestanten siden har benægtet.”*⁸⁷

Samlet set tegner der sig et klart billede, når man ser på domsafsigelserne i forhold til de danske frivilliges indsættelsesområder. Man har haft et billede af, at

83 Rigsadvokaten, pakke 11, 17977.

84 Christensen (2010), pp. 353-356.

85 Rigsadvokaten, pakke 12-13, P401.

86 Rigsadvokaten, pakke 12-13, P1847.

87 Rigsadvokaten, pakke 19, P8907.

tjenesten havde forskellig karakter afhængigt af frontafsnittet. Der har ligeledes været enkelte eksempler på, at danskere har deltaget i partisanbekæmpelse af brutal karakter, og i nogle få tilfælde har der i samtiden været indikationer på egentlige krigsforbrydelser. Disse har dog ikke været genstand for yderligere undersøgelser, og forholdene har ikke været tillagt betydning for strafudmålingen. Derimod har tjeneste i Danmark været en betydelig faktor. Dette skyldes for det første, at tjenesten lettere kunne beskrives som egentligt forræderi, da de frivillige her var indsat i nærheden af eller direkte mod deres egen befolkning. For det andet har specifikke episoder været lettere at bevise, da man har haft adgang til vidner. Der har hverken været mulighed for eller interesse i at gøre det samme for fjerne frontafsnits vedkommende.

Den 29. august 1943

August måned 1943 markerede på mange måder et skift under krigen. Tysklands krigslykke var ved at vende både ved Middelhavet og i Rusland. Også i Danmark beskrives fra flere sider et stemningskift frem mod august 1943. Modstandsbevægelsen blomstrede, og sabotagehandlinger blev stadig mere udbredte. I august måned kulminerede det så med strejker. I de første omgange skete dette på Odense Stålskibsværft, da tyskerne indsatte bevæbnede vagter som følge af sabotage. Strejkerne bredte sig dog efterhånden til flere andre virksomheder i Odense, og selvom arbejdet blev genoptaget, bredte strejker og uroligheder sig til resten af landet. Et tysk ultimatum om øjeblikkelig indførelse af undtagelsestilstand, forbud mod folkeforsamlinger, særdomstole og dødsstraf til sabotører blev nægtet af den danske regering som den 29. august begærede sin afsked hos kongen.⁸⁸ Denne dato blev omdrejningspunkt under forhandlingerne til straffelovstillægget efter krigen. Fra Frihedsrådets side blev der lagt op til, at hele besættelsestiden skulle indbefattes af straffelovstillægget, hvor flere politikere mente, at skæringsdatoen netop skulle være den 29. august 1943, da landssvigerne kunne foranlediges til at tro, at de handlede med det officielle Danmarks accept inden da. Ligeledes var det svært at hævde, at der herskede skjult krigstilstand mellem Danmark og Tyskland inden den 29. august, uden hvilken det ikke ville være imod folkeretten at gå i krig for Tyskland.⁸⁹ I sidste ende kom straffelovstillægget til at gælde hele besættelsen, dog med den undtagelse, at forbrydelser begået før 29. august 1943 var straffri, såfremt gerningsmanden handlede efter anvisning fra en lovlig dansk myndighed.⁹⁰ Dette omfattede i praksis ikke de danskere, der meldte sig til tysk krigstjeneste. Flere frikorpsfolk påstod dog at have modtaget anvisninger fra regeringen i sommeren 1941, og i enkelte tilfælde resulterede dette da også i frikendelse. Det reviderede straffelovstillæg fra juni 1946 indførte reelle lempelser

88 Christensen (2009), pp. 454-471.

89 Tamm, pp. 76-77, 88-90.

90 Straffelovstillægget, §1.

i forhold til den 29. august. Det blev dermed formelt betragtet som formildende omstændigheder, hvis man havde ladet sig hverve til tysk krigstjeneste før denne dato. Det samme gjorde sig gældende for de frivillige, der havde udmeldt sig før eller kort tid efter 29. august.⁹¹ Som dokumenteret tidligere i artiklen var det reelle strafniveau dog allerede udlignet inden revisionen af straffelovstillægget.

Havde det så reel betydning for landssvigerne, hvorvidt de havde meldt sig til krigstjeneste før eller efter den 29. august 1943? Umiddelbart tegner der sig en mindre tendens som vist på figur 11. Den gennemsnitlige strafudmåling for de frivillige, der meldte sig før samarbejdspolitikens ophør, lå på 22,8 måneder imod 25,3 for de øvrige. Selvom der umiddelbart er forskel på de to parametre, er der dog så stor spredning på dommene indenfor hver datarække, at der ikke kan påvises nogen egentlig statistisk sammenhæng.⁹² Det samme gør sig gældende for de frivillige, der udmeldte sig før eller lige efter 29. august 1943. Da straffelovstillægget ikke definerer tidspunktet nærmere, er skellet for udmelding i analysen sat ved 30. november. Her ligger gennemsnitsstraffen på 21 måneder for dem, der meldte sig ud før skæringsdatoen, mod 23,6 måneder for dem, der ligger efter. Også her tegner der sig en svag tendens, men der er ingen statistisk sammenhæng.⁹³ Der kan være flere forklaringer på, at der ikke er nogen egentlig sammenhæng. For det første var størstedelen af de undersøgte sager allerede afgjort, da tidspunktet formelt blev en formildende omstændighed. 72 % af de undersøgte domme er afsagt i juni 1946 eller tidligere. For det andet var gennemsnitsstraffen allerede her markant lavere, som dokumenteret tidligere, og for det tredje har andre omstændigheder formentligt vægtet højere.

Tidspunktet for hvervningen bliver dog fortsat fremhævet i flere enkeltsager. Dette gør sig især gældende ved sager, hvor den tiltalte har meldt sig sent på krigen. I en sag fra efteråret 1945 lyder det f.eks. således:

“Retten finder, at straffen, uanset at tiltalte var så ung, da han meldte sig, må ansættes til fængsel i 4 år, da det skønnes meget graverende, at han meldte sig så sent som i juni 1944 til tysk krigstjeneste.”⁹⁴

Det er værd at bemærke, at denne dom er afsagt før revisionen af straffelovstillægget og dermed, før der forelå faste regler på dette område. Et andet område, hvor der tegner sig en interessant tendens, er i Sønderjylland, hvor man ofte henviste til den ‘*skjulte krigstilstand*’ mellem Danmark og Tyskland. Det reviderede straffelovstillæg lagde op til, at der efter august 1943 kunne tales om denne skjulte krigstilstand. Alle danskere burde dermed have vidst, at der var tale om forræde-

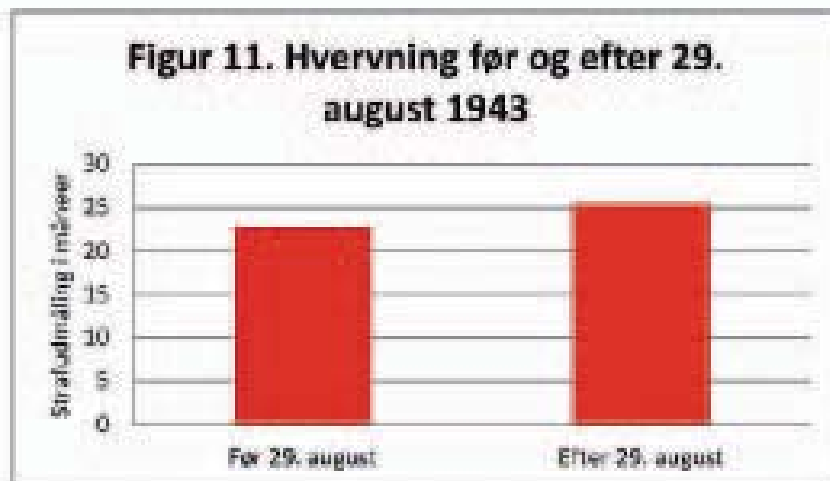
91 Det reviderede straffelovstillæg, §3, stk. 3.

92 Et 95 % konfidensinterval mellem de to gennemsnit ligger her på -5,2 til 0,02 og der er dermed ingen statistisk signifikant forskel.

93 En exceptionelt stor spredning gør, at 95 % konfidensintervallet her er på -7,7 til 2,4. Der er dermed ingen påviselig forskel.

94 Rigsadvokaten, pakke 17, P4761.

Figur 11. Den gennemsnitlige strafudmåling for landssvigere der meldte sig henholdsvis før og efter 29. august 1943.

ri, når man meldte sig herefter. Ved flere sønderjyske domstole benytter man dog udtrykket for alle forhold efter 9. april 1940. I et klassisk eksempel på indviklet juridisk sprogbrug hedder det således at:

“Tiltalte er vel efter sin påstand tysk opdraget og tysksindet, men under hensyn til hans arbejdes beskaffenhed (bagerfaget) og særligt hans alder, har han som bosat i en for den langt overvejende del udpræget dansksindet befolkning haft al anledning til og mulighed for at komme på det rene med, at Tyskland på det tidspunkt, da han lod sig hverve, var Danmarks fjende i skjult krigstilstand, og at han derfor strafbart svigtede sin undersåtspligt overfor den danske stat ved at lade sig hverve til tysk krigstjeneste.”⁹⁵

Den frivillige, der havde været pionersoldat i den tyske hær, blev idømt 36 måneders fængsel ved retten på Als. Det interessante er imidlertid, at han lod sig hverve allerede i 1942. Man har dermed ikke ment, at dette tidspunkt adskilte sig fra resten af besættelsen. Fra samme birk tales endda om truende udsigt til åben krig i et andet eksempel:

“Efter det anførte har tiltalte på en tid, da der var skjult krigstilstand mellem Danmark og Tyskland og truende udsigt til åben krig mellem disse to lande, ladet sig hverve til tysk krigstjeneste.”⁹⁶

Også denne dom omhandler en frivillig, der lod sig hverve tidligt i krigen, maj 1943, og dermed skelnes der heller ikke her ved 29. august 1943. Til trods for, at den 29. august har fået en fremtrædende rolle i eftertidens fremstilling af besæt-

95 Rigsadvokaten, pakke 17, P9760.

96 Rigsadvokaten, pakke 11, P10354.

telsen, og at datoen allerede blev fremhævet under de tidligste overvejelser om retsopgøret, har datoen altså ikke haft nævneværdig indflydelse på dommen over de frivillige.

De frivilliges alder

“Alle Mænd i Alderen 17 til 40 År kan være med i den verdenshistoriske Kamp.”
(Hverveannonce i *“Fædrelandet”*, 24. juni 1941)

Normalt betragtes en ung alder i strafferetslig forstand som værende en formildende omstændighed. Det fremgår da også i adskillige retssager, at alderen har haft indflydelse på strafudmålingen. Mange helt unge meldte sig af eventyrlyst, og det fremhæves ofte, at de ikke har været klar over de politiske konsekvenser af deres handlinger. Den manglende modenhed betød ganske enkelt, at de unge landssvigere ikke havde politisk indsigt og dermed i mindre grad kunne anklages for egentligt forræderi. I et eksempel havde en dansksindet sønderjyde i en alder af 16½ år meldt sig til Luftwaffe. Han blev indsat i en feltdivision på østfronten og gjorde tjeneste frem til april 1945. Under retsopgøret udtalte retten på Als følgende:

“Til at skelne mellem ret og uret i nationale forhold kræves en modenhed, som tiltalte på grund af sin unge alder ikke kan antages fuldt ud at have haft på det tidspunkt, da han meldte sig på session til tysk krigstjeneste.”⁹⁷

Den pågældende landssviger blev idømt et halv års fængsel. En anden dansker meldte sig som 20-årig til den tyske hær. Han gjorde tjeneste ved en luftværnsenhed i Danmark og på østfronten i to år. På grund af tjenesten i Danmark blev han idømt 30 måneders fængsel, men retten udtalte dog at:

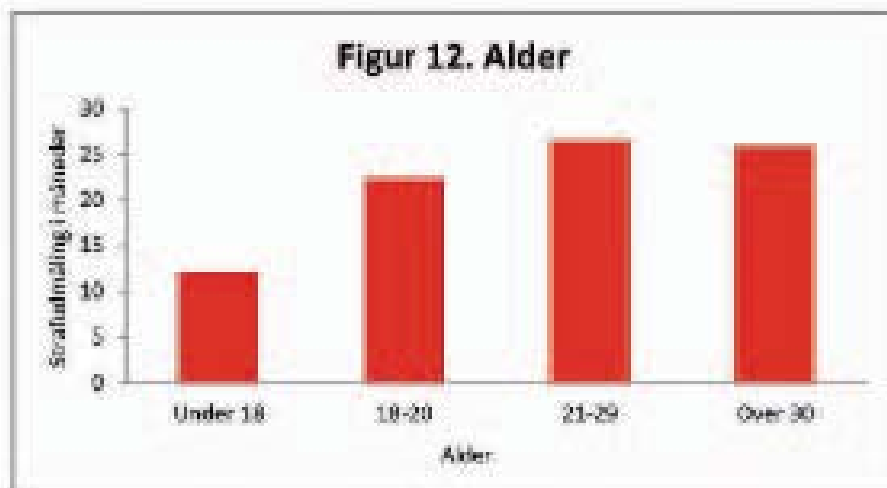
“Ved udmålingen af straffen er der specielt taget hensyn til, at tiltalte på grund af sin umodenhed ikke har været i stand til at vurdere den foreliggende situation eller overse sine handlingers følger.”⁹⁸

Det er dog langt fra enestående, at alderen var med til at nedsætte straffen. Selvom det ikke omtales i alle domsudskrifter, tegner der sig et klart billede, når man ser på de gennemsnitlige domme. Som det ses på figur 12, var der markant mildere domme til dem, der meldte sig i en alder af 16-17 år. Disse fik gennemsnitligt 12,2 måneders fængsel. Derefter stiger gennemsnittet til 22,4 måneder for de 18-20-årige og 26,4 måneder for de frivillige, der var mellem 21 og 29 år,

97 Rigsadvokaten, pakke 17, P8554.

98 Rigsadvokaten, pakke 17, P12561.

Figur 12.
Den gennemsnitlige strafudmåling fordelt efter alder ved hvervingen.

da de meldte sig.⁹⁹ Gennemsnitsstraffen falder en anelse for de frivillige, der er over 30. Dette kan forklares ved, at de ældre landssvigere ofte gjorde tjeneste ved forsyningsenheder eller havde administrative funktioner. De var dermed ikke i frontlinjen i samme omfang som de øvrige frivillige. Et antal af de ældre gjorde ligeledes tjeneste ved Luftwaffes luftværnsartillerienheder, hvilket også bidrog til en anelse lavere straffe.

Samlet set er der ingen tvivl om, at de danske frivilliges alder har haft indflydelse på den endelige domsafsigelse. Umodenhed blev ligestillet med manglende kendskab til den politiske situation, og der var en vis grad af forståelse for de unge, der blot meldte sig for at komme hjemmefra og ud at opleve verden.

De professionelle soldater

De danskere, der meldte sig til tysk krigstjeneste under krigen, repræsenterede på mange områder et bredt udsnit af befolkningen. Dette gjorde sig også gældende, hvad angik de frivilliges profession. Carl O. Christiansen dokumenterer, at størstedelen af de frivillige tilhørte arbejderklassen, dog med en stor overvægt af faglærte arbejdere.¹⁰⁰ Det gennemgåede datamateriale viser ikke nogen større afvigelser i strafudmålingerne mellem de frivilliges faggrupper.¹⁰¹ Undtaget var dog de danske officerer og befalingsmænd, som meldte sig under tyske faner.

Da Danmark blev besat i 1940, følte mange danske soldater en dyb skuffelse over den hurtige overgivelse og den manglende modstand mod tyskerne. Officererne følte en dyb skam og oplevede ikke mindst foragten fra befolkningen som

99 For landssvigere, der meldte sig, før de blev 18 år, er konfidensintervallet i forhold til de øvrige beregnet til 10,4 til 14,6 og der er dermed statistisk signifikant forskel på domsafsigelserne.

100 Christensen (2010), pp. 34; Christiansen (1955), pp. 215-216.

101 De gennemsnitlige straffe lå på 20 og 21 måneder for henholdsvis faglærte og ufaglærte. Konfidensintervallet ligger på -3,7 til 1,7.

nedværdigende. Erik Lærum, der var kaptajn ved hærens flyvetropper, og som senere meldte sig til Waffen-SS, erindrede følgende om dagene efter den 9. april:

“Jeg var i uniform, og det bekom mig ikke godt den morgen. Det blev en spidsrod ned ad Frederiksberg Bakke. De fleste af dem, jeg mødte var på vej til arbejdet og overfusede mig fra cyklen med de groveste udtryk: “hva’ fa’en har vi betalt dig for i alle de år, når du går der og driver, dit møgdyr”, var noget af det elskværdigste, der blev sagt ved denne lejlighed. Folk kunne ikke tro andet, end at de danske officerer havde svigtet deres pligt.”¹⁰²

Lærums erindringer blev skrevet ned 15 år senere, da han i øvrigt fortsat var overbevist nazist, men giver fortsat et billede af den håbløshed og utaknemmelighed, som mange officerer oplevede. Oberstløjtnant Peter Kryssing fra 5. Artilleriafdeling i Holbæk havde lignende oplevelser og meldte sig da også som chef for Frikorps Danmark, da dette blev oprettet i 1941. Frikorpset blev i hæren lanceret som en mulighed for at genoprette en del af officersstandens ære. Den 8. juli 1941 udstedte Krigsministeriet et cirkulære, hvor der bl.a. stod:

“Den danske regering har givet tilladelse til, at faste befalingsmænd af linien, reserven (forstærkningen) o.l. og hjemsendte værnepligtige (befalingsmænd o.l. og menige) fra den danske hær melder sig til Frikorps “Danmark”.¹⁰³

Det forlød desuden, at kongen bakkede op om Frikorpset, og mange af de frivillige officerer og befalingsmænd meldte sig på denne baggrund. Cirkulæret og lignende udtalelser kom under retsopgøret til at danne grundlag for flere af de frivilliges forsvar. De frivillige mente, at der hermed var tale om en anvisning fra en ‘lovlig dansk myndighed’, som ifølge straffelovstillægget kunne give tiltalefråfald. Dette skulle dog vise sig ikke at gavne under retssagerne. En dansk officer, der havde meldt sig til Frikorps Danmark, henviste til en samtale med Kryssing inden hvervningen, hvor denne havde henvist til regeringens godkendelse og cirkulæret. I retten blev han trods forklaringen kendt skyldig:

“Efter den af tiltalte således afgivne forklaring og idet retten ikke finder, at der er holdepunkter for at antage, at tiltalte, da han lod sig hverve til Frikorps Danmark har troet, at han handlede efter anvisning af lovlig dansk myndighed, vil tiltalte være at anse skyldig i overensstemmelse med anklageskriftet.”¹⁰⁴

102 Erik Lærum, Dansk soldat i krig og fred, (1955), p. 18.

103 Christensen (2010), p. 369.

104 Rigsadvokaten, pakke 11, P17977.

Der er dog andre tilfælde, hvor retten har anset regeringens udtalelser for at kunne have virket misvisende for de danske frivillige. En landssviger, der ikke kom fra forsvaret, fik følgende udtalelse med sig fra retten:

*“Det skønnes godtgjort, at tiltalte har gjort sig skyldig i det påtalte forhold. Som formildende omstændighed kan anføres: Regeringens holdning overfor Frikorpset [...]”*¹⁰⁵

For de professionelle soldater blev det derimod forventet, at de kunne gennemskue, at Krigsministeriet havde fremsat udtalelserne under pres fra tysk side, og at man dermed ikke skulle følge anvisningerne. At man efter krigen entydigt mente, at regeringen kun havde handlet under pres, fremgår tydeligt af en sag fra Københavns byrets 24. afdeling. Her blev en dansk officer dømt for at have gjort tjeneste ved Luftwaffe fra august 1941 – altså kort tid efter Krigsministeriets cirkulære – til marts 1945. Ved domsafsigelsen blev officerens øgede ansvar i kraft af sin uddannelse fremhævet af retten:

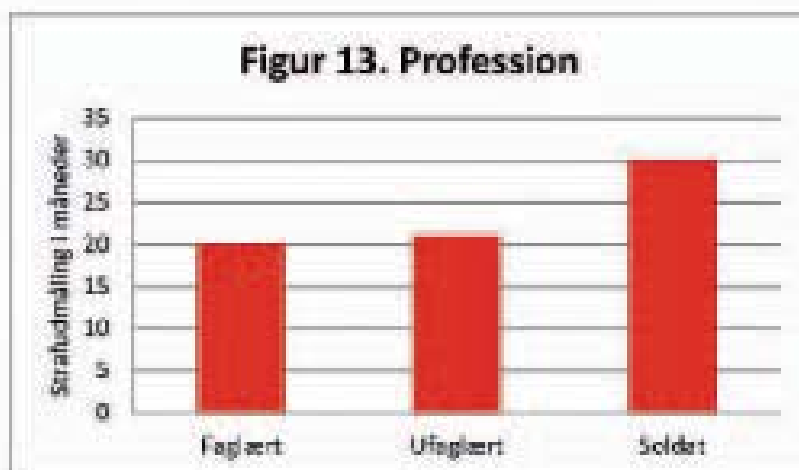
*“Under hensyn til, at tiltalte ifølge sin stilling og uddannelse må antages at have haft særlige forudsætninger for at bedømme rækkevidden af førnævnte skrivelse og omstændighederne ved dennes tilblivelse, og desuden som tjenstgørende dansk officer har haft adgang til, om han havde ønsket det, i så henseende at indhente fornøden information i Krigsministeriet, vil den forskyldte straf herefter passende kunne fastsættes til Fængsel i seks år [...]”*¹⁰⁶

At den pågældende officer blev idømt seks års fængsel var markant, selv i efteråret 1945, hvor dommen blev afsagt. At den militære profession var en skærpende omstændighed, giver sig dog på tydelig vis udtryk ved domsafsigelserne. De danske landssvigere, der havde været befalingsmænd eller officerer ved indmeldelsen, blev i gennemsnit idømt 30 måneders fængsel – næsten en halv gang så hårde straffe som i de øvrige sager i undersøgelsen (se figur 13). Da der kun indgår ni undersøgte tilfælde, kan den statistiske sammenhæng ikke bevises, men tendensen er alligevel markant.

Det kan dermed dokumenteres, at de frivilliges profession generelt set ikke havde indflydelse på strafudmålingen med undtagelse af de professionelle soldater. For disses vedkommende havde man fra offentlighedens side skærpede forventninger til loyaliteten overfor landet samt evnen til at overskue den reelle politiske situation, som Danmark befandt sig i. Dette til trods for regeringsudtalelser fra juli 1941, der af mange frivillige blev tolket som billigelse af dansk deltagelse i tysk krigstjeneste. Dermed fik de danske soldater gennemsnitligt 50 % længere straffe end de øvrige frivillige.

105 Rigsadvokaten, pakke 12-13, P13922.

106 Rigsadvokaten, pakke 17, P1981.

Figur 13. Den gennemsnitlige strafudmåling i forhold til generel profession.

De tidligere straffede personer

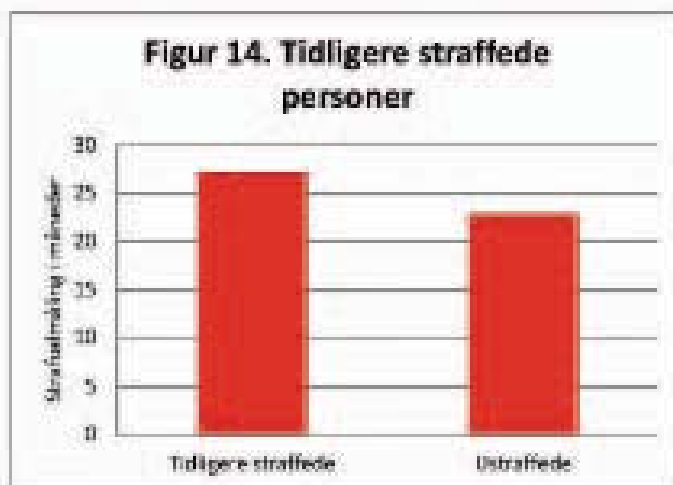
I den første tid efter krigen ville den danske befolkning på mange måder adskille sig fra landsforræderne. Tyskerpigerne blev fremstillet som ubegavede medlemmer af underklassen, og de danske frivillige blev generelt set beskrevet som en gruppe vaneforbrydere, nazister og vildfarne unge. Dette billede er sidenhen blevet mere nuanceret, og vi ved i dag, at de frivillige kom fra alle samfundslag og sociale grupper. Dette indebærer dog stadig en gruppe forbrydere og tidligere straffede personer, som dette afsnit vil behandle nærmere. Waffen-SS fremstod under krigen som en eliteenhed. Det nazistiske ideal for denne organisation var rene enheder, som bestod af rollemodeller for den ariske race. Som følge heraf var det ikke tilladt for tidligere straffede personer at gøre tjeneste i Waffen-SS. Dette gjaldt også for de danskere, der meldte sig hertil og senere til Frikorps Danmark. Ikke desto mindre lykkedes det ganske mange tidligere straffede personer at komme ind i Waffen-SS. Adskillige tidligere straffede fik afslag, men der er eksempler på at disse blev opfordret til at melde sig til f.eks. krigsmarinen, hvor der var lempeligere regler for optagelse.

I Karl O. Christiansens undersøgelse var 23,1 % af samtlige straffede fra retsopgøret tidligere straffede. Blandt dem, der havde gjort tysk krigstjeneste, var andelen dog 14,2 %.¹⁰⁷ I analysen bag denne artikel fremgår, at 19% af de undersøgte sager omhandler tidligere straffede personer, hvor de tidligere forhold har været alvorlige nok til at komme i strafferegistret. Jævnfør straffeloven, skal der ved straffens udmåling tages hensyn til *“lovovertrædelsens grovhed og til oplysninger om gerningsmandens person, herunder om hans almindelige personlige og sociale forhold, hans forhold før og efter gerningen samt hans bevæggrunde til denne”*.¹⁰⁸ Dermed betegnes det formelt set som en skærpene omstændighed, når tidligere straffede begår ny kriminalitet. Figur 14 viser, at de tidligere straffede i gennem-

¹⁰⁷ Christiansen (1955), pp. 254 og Christensen (2010), pp. 35.

¹⁰⁸ Borgerlig Straffelov af 1930, §80.

Figur 14. Den gennemsnitlige strafudmåling for henholdsvis tidligere straffede og ustraffede personer.

snit blev idømt 27,1 måneders fængsel mod 22,7 måneders fængsel for dem, der ikke tidligere var straffet. Der er dermed som forventet en statistisk signifikant forskel på strafudmålingerne.¹⁰⁹ Figur 14 viser den gennemsnitlige strafudmåling for henholdsvis tidligere straffede og ustraffede personer. På domsudskrifter kan man se, at de lokale byretter her har været på hjemmebane. Hvorvidt de anklagede tidligere har været straffede, fremgår i samme sætning som fødetidspunktet, og derefter nævnes det ikke mere. I enkelte tilfælde har den tiltalte forsøgt at anvende sin rene straffeattest som formildende omstændighed.¹¹⁰ I et mere kontroversielt tilfælde har retten fundet det en formildende omstændighed, at tiltalte har begået kriminalitet under krigen, da han dermed ikke kunne få arbejde:

“[Retten finder], at den omstændighed, at arrestanten har været straffet i september 1943, hvilket i nogen grad har slået ham ud af hans erhverv og har gjort det vanskeligt for ham at få faste stillinger indenfor sin branche, i særlig grad har været medvirkende til, at arrestanten har meldt sig til tysk krigstjeneste, hvorfor der vil være at tage hensyn til denne omstændighed ved straffens fastsættelse.”¹¹¹

Denne udtalelse fra rettens side er højst usædvanlig, men vidner om at man har været opmærksom på, at ikke alle tidligere straffede nødvendigvis var vaneforbrydere, men måske meldte sig af nød frem for lyst.

Der var dog eksempler på vaneforbrydere, der meldte sig til krigstjeneste, og som kom ind i enten værnemagten eller Waffen-SS. Ofte fortsatte disse personer deres kriminelle løbebane ved fronten. Voldsepisoder var eksisterende, men som oftest er det tyverier, der blev opdaget og straffet hårdt i det tyske militær. I flere af

109 Et 95 % konfidensinterval beregnes her til 1,0 til 7,8 og der er dermed påvist en statistisk signifikant forskel.

110 Rigsadvokaten, pakke 17, P11529.

111 Rigsadvokaten, pakke 17, P13995.

de undersøgte sager har den tiltalte siddet i koncentrationslejr enten for desertering eller tyveri. I en af de undersøgte sager var en frikorpsmand i efteråret 1943 indsat i Kroatien, da han forsøgte at desertere:

“Efter at have hørt om begivenhederne hjemme omkring den 29. august 1943 forsøgte han sammen med nogle andre at flygte over til partisanerne, men blev fanget og sat i fængsel, hvor han var i ca. 9 måneder, indtil han den 21. september 1944 i henhold til Himmlers ordre om, at soldater i koncentrationslejrene skulle indsættes i kampen, blev sat ind i kampen mod Warszawa, hvor han deltog i gadekampe og nærkampe.”¹¹²

Sagen bliver ikke nævnt yderligere, men opstanden i Warszawa, som der tales om her, var scene for nogle af de voldsomste krigsforbrydelser begået udenfor KZ-systemet under krigen. SS-indsatsenheder, som bestod af nogle af de mest hårdkogte forbrydere i det tredje rige, blev indsat mod den polske civilbefolkning, da denne gjorde oprør kort før den sovjetiske befrielse i 1944. I takt med at tyskerne mistede kontrollen over store dele af byen, blev enheder som f.eks. den berygtede Dirlewanger-brigade forstærket med tyske indsatte direkte fra koncentrationslejrene. Det vides ikke, om den pågældende dansker deltog i disse overgreb, men han kan næppe have undgået at være direkte vidne. Ved sagen blev der dog kun lagt vægt på, at han havde meldt sig tidligt i krigen, og at han tilsyneladende havde forsøgt at desertere. Han blev idømt to års fængsel.

I takt med at krigen skred frem, blev det i stigende grad nødvendigt for det tyske militær at udnytte alt mandskab fuldt ud. Flere af de danske forbrydere blev derfor idømt tjeneste i straffekompagnier frem for fængselsstraffe. Her blev de indsat til særligt farlige opgaver eller fysisk hårde opgaver, såsom minerydning. Af de undersøgte sager har syv af de frivillige gjort tjeneste i straffekompagnier i kortere eller længere tid.¹¹³

De frivillige, der begik kriminalitet under orlov i Danmark, blev i udgangspunktet ikke straffet under krigen. Under retsopgøret så man dog med stor alvor på disse. En midaldrende mand, der meldte sig til flåden, blev således idømt fire års fængsel, da han havde truet en dansker på livet i sin egenskab af soldat. Dette skete på trods af, at han rent faktisk var blevet kasseret.¹¹⁴ Ved et andet tilfælde havde en frikorpsmand deltaget i urolighederne under efterårsorloven i 1943. Han var blevet udpeget af vidner og fik en skærpet straf efter krigen.¹¹⁵

Der har under retsopgøret været fokus på, hvorvidt de tiltalte var tidligere dømt. I enkelte tilfælde har man haft forståelse for, at tidligere kriminelle kunne

112 Rigsadvokaten, pakke 12-13, P14808.

113 Rigsadvokaten, pakke 12-13, P3122, P10301, P14687, P14397 og pakke 19, P2512, P7782, P11546.

114 Rigsadvokaten, pakke 17, P1469.

115 Rigsadvokaten, pakke 11, P11581.

have set sig nødsaget til at melde sig til krigstjeneste, men i det store og hele har man fulgt straffeloven og set tidligere domme som skærpende omstændigheder. De tidligere straffede udgjorde godt en femtedel af det samlede antal frivillige, og besættelsestidens billede af en flok rent kriminelle landssvigere holder derfor ikke. En del af de tidligere straffede fortsatte med kriminalitet i den tyske hær, men blev ofte straffet hårdt for det. Forbrydelser begået under tysk krigstjeneste har ikke været vægtet under retsopgøret, medmindre de blev begået i Danmark eller mod danskere. Disse blev under retsopgøret behandlet som separate forbrydelser og blev ofte vægtet meget højt.

Det tyske mindretal

Da de tyske tropper rullede over grænsen den 9. april 1940, var det en glædens dag for mange mindretalstyskere. Trods det danske statsborgerskab bakkede størstedelen af det tyske mindretal i Sønderjylland op om den tyske ekspansionspolitik. Mindretallets politiske organ, Slesvigsk Parti, var gennem 1930'erne gradvist blevet overtaget af det nationalsocialistiske tyske arbejderparti – Nordslesvig (NSDAP-N), som aktivt havde arbejdet for en nazificering af mindretallet.¹¹⁶ Denne nazificering var en del af et større tysk projekt for nazificering – både kulturel og politisk – af folketyskere i alle lande, og lignende forløb fandt således også sted blandt de tyske mindretal i bl.a. Polen og Tjekkoslaviet.¹¹⁷ NSDAP-N's øgede aktiviteter kombineret med flere tilfælde af jubelscener og direkte assistance til tyskerne i forbindelse med den 9. april førte til et anspændt forhold mellem mindretalstyskere og etniske danskere under besættelsen. Forholdet blev ikke bedre af, at mindretallet modtog flere goder og vareleverancer fra selve Tyskland under besættelsen.¹¹⁸ Der blev ligeledes oprettet flere organisationer af mere eller mindre politisk og paramilitær karakter, som var specielt rettet mod det tyske mindretal. Zeitfreiwillig-organisationen og Selbstschutzkorpset var begge organer, der blev dannet i løbet af besættelsen, og sammen med Schleswigsche Kammeradschaft (SK), den nordslesvigske pendant til SA, bidrog disse til at tegne et billede af mindretallet som værende en aktiv del af besættelsesmagten.¹¹⁹

Allerede ved krigsudbruddet i 1939 havde nogle enkelte mindretalstyskere meldt sig til krigstjeneste, men efter april 1940 blev Sønderjylland et helt nyt rekrutteringsområde for den tyske værnemagt. Intensiveret hvervevirksomhed fandt sted blandt det tyske mindretal, og den udbredte pligtfølelse overfor fædrelandet betød, at en forholdsvis stor del af det tyske mindretal lod sig hverve til tysk krigstjeneste. Det anslås, at omkring 1500 mindretalstyskere lod sig hverve

116 Tamm, p. 409.

117 Christensen (2010), pp. 151.

118 Tamm, pp. 410.

119 Ibid., pp. 411.

til Waffen-SS, samt et par hundrede til den tyske værnemagt.¹²⁰ Dermed adskilte fordelingen sig ikke synderligt fra den øvrige danske befolkning. De tyske frivillige endte dog ofte i andre enheder indenfor Waffen-SS. De fleste frivillige kom således til at gøre tjeneste enten i SS-divisionerne Totenkopf, der var rent tysk, eller Wiking, der bestod af folketyskere fra hele Nordvesteuropa. I begyndelsen var der også frivillige fra mindretallet i Frikorps Danmark, men de tysksindede ønskede ikke at gøre tjeneste i det, der i propagandaen blev iscenesat som et rent dansk korps. Man ønskede at kæmpe i tyske enheder og i alle henseender at blive behandlet som tyskere. Mindretallets ledelse rettede derfor en anmodning til Himmler, der i 1942 overførte de tilbageværende mindretalstyskere fra Frikorps til Totenkopf.¹²¹

Da retsopgøret blev indledt, stod det tyske mindretal tilbage med et blakket image. De tyske foreninger fremstod i mange danskeres øjne som dybt nazistiske, og billedet af patruljerende sabotagevagter og Zeitfreiwillige stod frisk i mange sønderjyders erindring. Dette kom til udtryk allerede før befrielsen, da modstandsbevægelsen krævede alle mindretalstyskere, som havde gjort sig skyldige i forræderi, udvist af landet efter afsonet straf. I den offentlige debat blev der i tiden efter befrielsen dannet to grundlæggende grupperinger. Den ene gruppe, der overvejende bestod af modstandsfolk og yngre sønderjyder, krævede fortsat skærpede straffe mod mindretallets frivillige og kollaboratører, herunder fortsat udvisning af landet. Den anden gruppe blev bl.a. repræsenteret af Dansk Samråd og amtmændene. Denne gruppe bestod overvejende af ældre sønderjyder, der selv kunne huske tiden før genforeningen i 1920 og de dertilhørende problemer ved at være et mindretal.¹²²

Hvorvidt mindretallet skulle underlægges særlige vilkår, blev også debatteret ivrigt i Rigsdagen i løbet af maj 1945. En række politikere mente, at det tyske mindretal blot havde handlet, som man kunne forvente, og loyalt fulgt deres eget fædrelands interesser, trods det danske statsborgerskab. I det første udkast til straffelovstillægget fra 25. maj blev det derfor formuleret, at der ved tilfælde af hvervning til tysk krigstjeneste kunne gives strafnedsættelse, såfremt man tilhørte det tyske mindretal.¹²³ Der blev dog argumenteret mod særbehandling af mindretallet, og for at loven skulle være lige for alle. Også modstandsbevægelsen forsøgte forsat at tale for en skærpet kurs overfor mindretallet. Politiken skriver bl.a. følgende:

“Repræsentanterne for den sønderjyske lokalkomité er betænkelige ved den i tillæg til straffelovens paragraf 10, 2. stk indeholdte formentlig overflødige bestemmelse, som har fremkaldt uro i vide kredse, idet den giver det tyske mindretal en ny særstilling.

120 Christensen (2009), pp 654.

121 Larsen, pp. 215.

122 Tamm, pp. 414.

123 Nationaltidende, 25-5-1945, p. 2; Tamm, p. 417.

Vi lægger afgørende vægt på, at Modstandsbevægelsens ministre arbejder hen til at de i henhold til lov dømte medlemmer af mindretallet frakendes dansk statsborgerret og senest som led i fredsordningen udvises af Riget”.¹²⁴

Det er interessant, at bestemmelsen om særbehandling allerede bliver vurderet ‘formentlig overflødig’. Det endte med et kompromis, hvor mindretallet formelt blev ligestillet med dansksindede. Under folketingets betænkning blev udkastet således omformuleret og benævnelsen af det tyske mindretal forsvandt. Den ny formulering rettede sig specifikt mod folk, der havde ladet sig hverve til egentlig krigstjeneste og tillod strafnedsættelse, ‘*hvor særlige hensyn gør sig gældende eller under ganske særlige omstændigheder*’¹²⁵. At der med ‘*særlige hensyn*’ mentes det tyske mindretal, stod fra starten klart, og Nationaltidende nævnte i en artikel dagen efter betænkningen, at kursen formelt blev skærpet overfor mindretallet, men at der i samme paragraf blev indsat mulighed for strafnedsættelse eller frifindelse ved indmeldelse i tyske korps.¹²⁶ Det endelige straffelovstillæg tog derfor ikke formelt hensyn til mindretallet, men der blev indført en sikkerhedsventil, som de enkelte byretsdommere i Sønderjylland kunne tage i brug for at lempe straffen overfor mindretallet.

Af de 1700-1800 folketyskere, der meldte sig til krigstjeneste, er 196 blevet behandlet i undersøgelsen bag artiklen. På mange måder adskiller de sig ikke væsentligt fra de dansksindede frivillige. De fleste meldte sig til Waffen-SS, om end antallet af frivillige til den tyske værnemagt var større end for de dansksindede. De undersøgte mindretalstyskere er i gennemsnit blevet idømt 18,4 måneders fængsel i forhold til 25,6 måneder for de undersøgte dansksindede frivillige (se figur 15) og der er en statistisk signifikant forskel.¹²⁷

Som tidligere påvist er der sammenhæng mellem dommens længde og tidspunktet for domsafsigelsen. Da mindretallet dog blev dømt ved byretterne på formelt lige fod med andre frivillige, burde der ikke være forskel på tidspunktet for domsafsigelsen. Blandt de undersøgte er der dog også kun en statistisk insignifikant forskel: 11,0 mod 11,7 måneders ventetid. Der er heller ikke noget, der tyder på, at de tysksindede frivillige gjorde tjeneste af anden karakter end de dansksindede. For tyskerne i Waffen-SS gjorde de tjeneste i andre enheder, men alle skildringer peger på, karakteren af tjenesten var stort set identisk, og at der ikke blev gjort forskel den ene eller den anden vej. Den eneste undtagelse er ved tjeneste som vagter ved de tyske koncentrationslejre. Her dokumenterer Dennis Larsen en overrepræsentation blandt det tyske mindretal.¹²⁸ Dette forklares ved to faktorer: For det første gjorde mange folketyskere tjeneste i SS-Division Totenkopf,

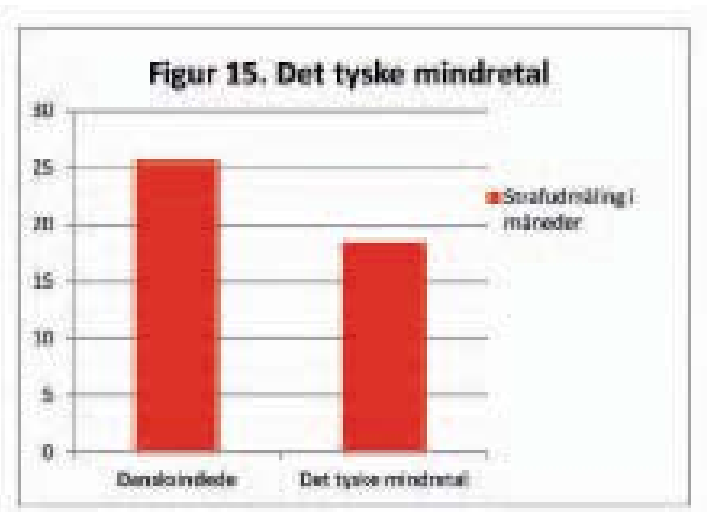
124 Politiken, 29-5-1945, p. 1.

125 Berlingske Tidende, 29-5-1945, p. 1; Tamm, p. 417.

126 Nationaltidende, 29-5-1945, p. 3.

127 Et 95 % konfidensinterval ligger her på 5,1 til 9,2 og der er dermed en signifikant forskel.

128 Larsen, p. 215.

Figur 15. Den gennemsnitlige strafudmåling for henholdsvis erklærede dansksindede og medlemmer af det tyske mindretal.

der havde historisk forbindelse til de Totenkopf-enheder, der administrerede KZ-lejrsystemet. For det andet gjorde Himmler meget ud af, at frivillige ikke-tyskere ikke kom til at gøre tjeneste i KZ-systemet. Bortset fra denne minoritet blandt de frivillige var der dog ingen formel forskel på de dansk- og tysksindede frivillige.

Af domsudskrifterne tegner der sig dog et billede af en udbredt lokal forståelse for det tyske mindretals situation under besættelsen. I forbindelse med en domsafsigelse i november 1945, der lød på 15 måneders fængsel, blev det bl.a. udtalt at:

*“[Tiltalte] som tysksindet har savnet den rette forståelse af sine pligter som dansk statsborger.”*¹²⁹

I en anden sag fra november samme år hedder det ligeledes at:

*“Ved fastsættelse af straffen er der bl.a. taget hensyn til, at tiltalte stammer fra et tysk hjem, idet begge forældre er født i Tyskland, at han er tysk opdraget og gået i tysk skole, [og] at han som tysksindet har følt det som sin pligt at melde sig efter at være opfordret hertil af partilederen [...]”*¹³⁰

Også her lød straffen på 15 måneders fængsel. Lignende udtalelser går igen i mange af dommene over mindretalstyskere, hvor de tiltaltes hvervning til krigstjeneste undskyldes dels med den tyske opvækst, dels med, at de har været mere udsatte for tysk propaganda. Propagandaen fremhæves bl.a. i en dom over en tysksindet frivillig, der meldte sig til Waffen-SS:

129 Rigsadvokaten, pakke 17, P17753.

130 Rigsadvokaten, pakke 17, P8454.

“Af det foran fremførte vil være at fremhæve som formildende omstændigheder for arrestanten, hans unge alder, og at han som tysksindet fra ungdommen har været udsat for tysk propaganda på overrealskolen i Flensborg gennem flere år.”¹³¹

Mange oplyser desuden at have været udsat for et socialt pres i omgangskredsen, og at det har været bevæggrunden for deres hvervning. At den tyske opvækst og kulturelle påvirkning har været afgørende, ses også i en anden sag, hvor den anklagede anså sig selv som mindretalstysker, men var opvokset i et dansk miljø og havde gået i dansksproget skole. Vedkommende havde i 1943 meldt sig til Krigsmarinen og havde gjort tjeneste i godt halvandet år. Efter krigen blev han idømt to års fængsel. Om hans tilhørsforhold til det tyske mindretal udtalte retten:

“Da tiltalte har gået i dansk skole og er opvokset i en for den langt overvejende del udpræget dansksindet befolkning, vil hans tyskvenlighed ikke kunne regnes for formildende.”¹³²

Det var derfor ikke alle medlemmer af mindretallet, der kunne regne med straffenedsættelse. En anden faktor, der spillede ind, var begreberne ‘*latent krigstilstand*’ og ‘*truende udsigt til krig*’. Disse begreber var allerede blevet anvendt i debatten om straffelovstillæggets udformning, da man skulle argumentere for, at tysk krigstjeneste skulle ulovliggøres.¹³³ Under retssagerne blev begreberne dog aktivt anvendt i det sønderjyske – især i Sønderborg og på Als. I en sag om en frivillig, der meldte sig i 1942, udtaler retten på Als at:

“Efter det anførte har tiltalte på et tidspunkt, da han måtte være klar over, at Tyskland var Danmarks fjende i skjult krigstilstand, og at der var truende udsigt til åben krig mellem disse lande, ladet sig hverve til og derefter gjort tysk krigstjeneste.”¹³⁴

Det fremgår her, at man tydeligt fremstiller besættelsestiden som værende et skridt før åben krig mellem Danmark og Tyskland, og at de frivillige uanset deres etniske tilhørsforhold måtte være klar over konsekvenserne ved at melde sig i ‘*fjendens*’ tjeneste. Retten i Sønderborg idømte ligeledes en mindretalstysker fire års fængsel for at have gjort tjeneste i Waffen-SS på østfronten. I domsudskriften fremgår det at:

“Tiltalte er vel efter sin påstand tysk opdraget, tysk gift og tysksindet, men på grund af hans modne alder må han anses for at have været klar over, at Tyskland på det tidspunkt, da han lod sig hverve, var i latent krigstilstand med Danmark. [...]”

131 Rigsadvokaten, pakke 12-13, P4521.

132 Rigsadvokaten, pakke 17, P5939.

133 Tamm, p. 731.

134 Rigsadvokaten, pakke 17, 13061.

*Tiltaltes tysksindethed skønnes herefter ikke at kunne regnes som en formildende omstændighed.*¹³⁵

Den anklagede havde meldt sig i april 1942, og den latente krigstilstand var derfor hverken defineret som en følge af 29. august 1943 eller udsigten til befrielse, som ellers havde været pejlemærkerne for begrebet. Sagen blev anket, og i landsretten blev straffen nedsat til to års fængsel. Det skal dog fremhæves, at retten her hæfter sig ved tiltaltes modenhed (29 år ved hvervningen). Ved yngre folkety-skere findes eksempler på, at tiltalte på grund af sin lave alder ikke har været klar over den skjulte krigstilstand.¹³⁶

Det fremgår af tallene, at medlemmer af det tyske mindretal gennemsnitligt modtog en markant lavere straf end dansksindede landssvigere. Dette skete til trods for, at frivillige fra det tyske mindretal deltog i krigen på lige fod med frivillige fra den øvrige danske befolkning. Fra regeringens side var der ikke specifikt lagt op til særbehandling af mindretallet. Man havde ved straffelovstillæggets udarbejdelse indgået et kompromis mellem parternes krav om henholdsvis positiv særbehandling af mindretallet og krav om skærpede straffe og sågar udvisning af landet. Der var indlagt en mulighed for generel lempelse af strafudmålingen under særlige forhold, men den endelige behandling af mindretallet blev overladt til byretsdommerne. Disse tog dog i vid udstrækning hensyn til mindretallet. Specifikke faktorer blev hensyn til den tyske opdragelse, at mindretallet var særligt udsatte for propaganda fra Tyskland, og at mange meldte sig af pligtfølelse overfor fædrelandet. Specielt de unge blev særbehandlet, da mere modne mindretalstyskere burde kunne gennemskue den skjulte krigstilstand mellem Danmark og Tyskland – og dermed vide, at de handlede mod Danmarks interesser. For størstedelens af mindretallet betød fortolkningen af straffelovstillægget dog betydeligt kortere straffe end de øvrige frivillige. Man stod dog stadig overfor massive imageproblemer i forhold til de øvrige sønderjyder, og de næste mange år blev afnazificeringen et hovedtema for det tyske mindretal.

Konklusion: Det brogede retsopgør

Der er blevet sagt meget om retsopgøret efter besættelsen. Forløbet mødte allerede i datiden kritik fra både tilhængere og modstandere af opgøret og blev bl.a. kaldt "*et juridisk galehus*" af højesteretssagfører Henriques. Den overordnede karakteristik har hidtil været, at folkets vilje i høj grad blev landets lov – specielt i den ophedede tid umiddelbart efter befrielsen. Folket krævede hævn over landsforræderne, og i landets byretter turde man ikke andet end at føje folkestemningen. Denne artikel påviser imidlertid, at billedet ikke er helt så simpelt, som det ofte er blevet fremstillet. I hvert fald ikke set i forhold til de danskere, der gik i

135 Rigsadvokaten, pakke 12-13, P5452.

136 Rigsadvokaten, pakke 12-13, P3984.

tysk krigstjeneste. Retsopgøret havde snarere form som en mosaik – en række små faktorer, der alle bidrog en smule til et større billede. Hver for sig kunne faktorerne virke uretfærdige eller nogle gange helt naturlige. Tilsammen danner de dog et billede af et retsopgør, der på mange måder dårligt kunne have foregået på anden vis. Folkestemningen havde som angivet en klar indflydelse. I de første måneder lå mange afgørelser over landssvigere markant over minimumsstraffen på fire år. Først fra oktober 1945 faldt de gennemsnitlige domsafsigelser til et stabilt, lavt niveau. Efterhånden spillede almindelige retsregler ind, og byretsdommerne kunne forlade sig på deres rutine. Tidligere straffede fik dermed skærpede straffe, alt imens de helt unge kunne se frem til kortere fængselsophold. Der var dog undtagelser, og f.eks. havde det ingen betydning, hvor i udlandet tjenesten havde fundet sted, og hvilken funktion de tiltalte havde haft. Partisanbekæmpelse i Kroatien eller deltagelse i nedkæmpningen af Warszawa-opstanden var ikke genstand for yderligere undersøgelser under retsopgøret til trods for, at det allerede i samtiden var kendt, at kampene disse steder blev ført med stor brutalitet fra begge parter. Derimod fik tjenesteforløb i Danmark enorm betydning for strafudmålingen. De, der havde arbejdet i Danmark eller været involveret i hændelser under orlov i landet, kunne dermed se frem til betydeligt strengere straffe. Det eneste tidspunkt, hvor tjenestens karakter eller forløb i udlandet havde betydning, var dels ved sanitetssoldater, hvor tjenesten i mange tilfælde ikke blev betragtet som fuld krigstjeneste og derfor gav markant lavere straffe, dels vagttjeneste i koncentrationslejrene, der for de flestes vedkommende gav skærpede straffe.

Efter den politiske behandling lagde straffelovstillægget fra 1. juni 1945 ikke op til, at der skulle tages specifikt hensyn til det tyske mindretal. Ikke desto mindre udviste de sønderjyske retskredse forståelse for mindretallets position, og trods et generelt billede af et nazificeret mindretal blev de tysksindede frivillige idømt betydeligt lavere straffe end gennemsnittet.

I andre tilfælde kom der formildende lovændringer, som dog ikke fik en effekt. Det reviderede straffelovstillæg fra 1946 lagde op til mildere straffe til de frivillige, der havde meldt sig til krigstjeneste før regeringens afskedsbegæring den 29. august 1943. Dette tillæg viste sig helt uden betydning, da det reelle strafniveau allerede var faldet betydeligt flere måneder før revisionen trådte i kraft.

Tilbage står et billede af et retsopgør, hvor byretsdommerne på mange måder forsøgte at dømme så normalt som muligt. De indledende landssvigersager var ganske vist markant høje, hvilket både kan forklares af befrielsesdagens hævn-tørst, men også af, at landssvigersagerne ganske enkelt manglede præcedens. Ligeledes var der uklarhed om, hvorvidt regeringens tilladelse til indtrædelse i Frikorps Danmark kunne ses som en lovlig anvisning og dermed føre til tiltalefrafald. Dette blev dog hurtigt etableret, og efter de første par måneder bærer sagerne præg af, at de hurtigt skulle afvikles, og man har dermed forholdt sig til de forhåndenværende beviser. Tjeneste i Waffen-SS, overtrædelser i Danmark, alder, tidligere straffbare forhold og medlemskab af det tyske mindretal var alle forhold, der var lette at dokumentere. Begivenheder, der havde fundet sted på en fjern slag-

mark i Ukraine, kunne muligvis have ledt til andre strafudmålinger, men disse ville være ressourcekrævende og næsten umulige at bevise. Man havde kun de tiltaltes egne og upålidelige vidneforklaringer, og de pågældende lande lå langt inde bag det, der snart skulle blive kendt som 'Jerntæppet'. Byretsdommerne handlede derfor efter bedste evne og i de tilfælde, hvor store afvigelser fandt sted, har de højere retsinstanser opfyldt deres funktion. Sammenlignet med resten af Europa, hvor større uretfærdigheder var hverdag efter befrielsen, var det danske retsopgør dog ikke blandt de værste. De danskere, der havde forrettet tysk krigstjeneste følte sig forrådt af regeringen og uretfærdigt behandlet, men forudsætningerne for retsopgøret stod næppe til at ændre efter krigen. Med rigsadvokat H. Olafsons ord kunne retsopgøret "næppe på det givne grundlag være forløbet anderledes".

Artiklen har kvantitativt dokumenteret en række sammenhænge mellem domme og de dømtes forhold. Nogle har tidligere været påvist kvalitativt og andre er nye. Der er dog fortsat huller i forskningen omkring de danske frivillige i tysk krigstjeneste. Værnsgrenene i den regulære værnemagt er fortsat kun sparsomt belyst og består ud over denne artikel kun af enkelte case-studier. Eksempelvis er der fortsat et stort forskningsmæssigt potentiale indenfor f.eks. danskere i Luftwaffe. Ligeledes rummer de indsamlede data muligheder for yderligere kvantitative undersøgelser af andre forhold eller som grundlag for en personalhistorisk oversigt over danske landssvigere under krigen.

Litteratur og kilder

Litteratur

- Adler, Hermann og Küdens, Rolf, *Deutscher Luftwaffenkalender 1941*, (Bamberg 1941)
- Bryld, Claus og Wiedermann, Steen (red.), *Retsopgøret 40 år efter*, (Roskilde 1986)
- Christiansen, Karl O., *Landssvigerkriminaliteten i sociologisk belysning*, (København, 1955)
- Christensen, Claus Bundgård m.fl., *Danmark besat. Krig og hverdag 1940-45*. 3. udgave. (København 2009)
- Christensen, Claus Bundgård, Niels Bo Poulsen og Peter Scharff Smith, *Under hagekors og Dannebrog. Danskere i Waffen SS 1940-45*. 4. udgave, (København 2010)
- Clemmesen, Michael, "1940-1945. Danmark og danskere i 2. verdenskrig", *Danmarks krigshistorie. 1814-2008*. (red.), Ole L. Frantzen og Knud J.V. Jespersen, (København 2008)
- Darcy, Robert og Richard C. Rohrs, *A guide to quantitative history*, (Santa Barbara 1995)
- Dragsted, Frants: "Straffelovstillæggets §10", *Ugeskrift for retsvæsen*. Afd. B, pp. 149-156. 1945
- Hansen, Bent Willum: *Introduktion til teoretisk statistik og nogle af dens anvendelser*. 3. udgave. 2010
- Haskins, Loren og Kirk Jeffrey, *Understanding quantitative history*. (Columbus 1991)
- Hudson, Pat, *History by numbers. An introduction to quantitative approaches*, (London 2000)
- Judt, Tony, *Postwar. A history of Europe since 1945*. (New York and London 2010)
- Kirchhoff, Hans, Henning Poulsen og Aage Trommer, *Den 2. verdenskrig 1939-45*, (København 2003)

- Kristensen, Henrik Skov, *Straffelejren. Fårhus, landssvigerne og retsopgøret*, (København 2011)
- Larsen, Dennis, *Fortrængt grusomhed. Danske SS-vagter 1941-45*, (København 2010)
- Lowe, Keith, *Savage continent. Europe in the aftermath of world war II*, (New York og London 2012)
- Laqueur, Walther, *Europe since Hitler. The rebirth of Europe*, (New York og London 1982)
- Lundgren, Kjeld, "Straffelovstillæggets §10", *Ugeskrift for retsvæsen*. Afd. B, side 177- 187. 1945.
- Lærum, Erik, *Dansk soldat i krig og fred*. (København 1955).
- Nørregård, Martin Bo, *Danske sydslesvigere i tysk krigstjeneste 1939-1945* (Flensborg 2009).
- Tamm, Ditlev, *Retsopgøret efter besættelsen*. 3. udgave, (København 1997).

Rigsarkivet

- Rigsadvokaten: Domsudskrifter i sager vedr. de tyske Kriegsmarine, Luftwaffe og Wehrmacht (1945-1947) 17
- Rigsadvokaten: Domsudskrifter vedr. Regiment Danmark, SS-Division Wiking m.m. (1945- 1947) 11
- Rigsadvokaten: Domsudskrifter i sager vedr. Waffen-SS (1945-1946) 12: 1 – 11000
- Rigsadvokaten: Domsudskrifter i sager vedr. Waffen-SS (1945-1946) 13: 1 – 14000

Summary

This article examines the connection between the sentencing of the Danish volunteers in the German armed forces during the Second World War and selected parameters. The purpose is to analyze what factors affected the local court sentences. Was it indeed the will of the people that dictated the law, as some historians have suggested, or did more practical circumstances dominate the eventual sentencing? The article is based on a quantitative analysis of 700 of the estimated 3.000 total trials of Danes in German military service.

The previous main research in the field has been conducted mainly from a legal point of view, through case studies. Specific research on Danish war volunteers has generally focused on the war effort and to some extent neglected the post-war purge. This article thus aims to fill a part of the gap between these two areas.

After a general introduction to the post-war trials of Danish collaborators, the article consists of several paragraphs, each analyzing a different parameter of the collaborators' record and the sentencing. The first paragraph analyses the timeframe in which the trials were conducted and supports current research by concluding that the public opinion did indeed interfere with the sentencing for the first few months of the post-war purge. From October 1945 the average sentences went down from 44 to 27 months of imprisonment. Later collaborators would receive 12 months on average. The second paragraph shows that members of the Waffen-SS received longer sentences than those in the branches of the regular German armed forces. The third paragraph proves that the motive for volunteering had little impact, except in cases where the collaborators joined to actively support Nazism. The fourth paragraph deals with the actual tasks

performed by the volunteers and documents that only medics or guards at the Nazi concentration camps were distinguished from other forms of service. Following that, the fifth section shows that the collaborators' area of operations did not matter except when stationed in Denmark. Despite the fact that Danes were active in Croatia hunting partisans and one even participated in crushing the 1944 uprising in Warsaw, actions in Denmark itself were considered more aggravating circumstances. The sixth paragraph documents that service before the Danish government retired in 1943 was not considered mitigating circumstances despite a revised law which stated otherwise. The seventh paragraph documents that age did as expected influence the sentencing. Eighth section shows that the professional background only mattered for the volunteers that came from the Danish military. The ninth paragraph deals with previously convicted collaborators who received harsher sentences than first time offenders. The tenth paragraph analyzes the German minority in southern Jutland, which received mild sentences despite a general opinion that they were widely Nazified. Their sentiments towards Germany were thus taken into consideration during sentencing.

The article concludes that the courts were initially directly influenced by popular opinion. However this only lasted a few months. Soon cases were conducted quickly by focusing on the evidence at hand. Factors that may have had more impact were omitted due to lack of evidence, but generally the courts did as well as could be expected in the post war conditions.